

שכנים רחוקים: כפר גלעדי וקריית שמונה 1949–2015

אמיר גולדשטיין

המכללה האקדמית תל-חי

(amirgold@telhai.ac.il)

קיבוץ כפר גלעדי ועיירת הפיתוח קריית שמונה מייצגים כל אחד צורת התיישבות וקבוצות חברתיות-תרבותיות-זהותיות בחברה הישראלית. המאמר מנתח את יחסי הגומלין בין שני היישובים הסמוכים, את עיצובם והשתנותם ואת הגורמים הכלכליים-חברתיים שעמדו ביסודם: מעורבות אנשי כפר גלעדי בתהליך הקמת קריית שמונה, התגייסות חברים לאימוץ המעברה, יחסי העבודה בין שתי הקהילות והמאבקים שנכרכו בהם, שאלת הצדק החלוקתי בתחום הקרקע. כל אלה נבחנים על רקע התנאים המקומיים והתהליכים הכלליים בחברה הישראלית שתרמו לכינונם. המאמר פורס פרשה של קרבה ומרחק, נוכחות ופערים בין שתי הוויית המובחנות כמעט בכל ממד. הקשרים הבין אישיים הטבעיים והרציפים היו מעטים יחסית אך בה בעת, כל יישוב היה מעורב בחייו של שכנו ומעל הכל תיפקד כ'אחר' שלעומתו התעצבה והתגבשה הזהות של שכנו. **מילות מפתח: קריית שמונה, כפר גלעדי, קיבוצים, עיירות פיתוח, קבוצות אתניות, יחסים מרחביים.**

Distant Neighbors: Kfar Giladi and Kiryat Shmona 1949–2015

Amir Goldstein, Tel-Hai College

Kibbutz Kfar Giladi and the Development town of Kiryat Shmona represent each a form of settlement and groups of social-cultural identity in Israeli society. The paper analyzes the interactions of the two adjacent settlements, their formation and transformations, including the socio-economic factors that stood at their core: The involvement of Kfar Giladi settlers in the creation of Kiryat Shmona, the mobilization efforts of members to adopt the transit camp (Maabarah), the work relations between the two communities and their associated conflicts, as well as the issue of fair land distribution. All these factors were examined against the backdrop of local conditions and economic processes that played out in Israeli society and were conducive to their establishment. The article unfolds a tale of distance and proximity, presence and absence among the two entities that are distinct at nearly every level. The interpersonal, ongoing and natural relationships were relatively sparse but at the same time every settlement was involved in the life of its neighboring community and above all, played the role of "the other" as the identity of the nearby new community was taking shape. **Key Words: Kiryat Shmona, Kfar Giladi, Kibbutzim, Development towns, ethnic groups, spatial relations.**

מבוא

מאמר זה מתחקה אחר יחסי הגומלין בין כפר גלעדי לקריית שמונה מאז הקמת העיירה הצפונית ועד ימינו, ומתמקד במספר פרשיות שמשקפות את השלבים העיקריים בהתפתחות היחסים בין הקיבוץ לעיירה. חלקו הראשון של המאמר עוסק בעשור הראשון לאחר הקמת מדינת ישראל, שלב ההתגייסות כדי לסייע ביישוב העולים החדש ובמעברה ובהתווות יחסי העבודה בין היישובים. חלקו השני מתייחס לפרשיות שביטאו בשנות השישים את המתרחשות הגואה בין היישובים. כמו כן נבחנות התגובות בפורומים שונים של המשק לתמורה בהלך הרוח האזורי והארצי בהקשר של יחסי קיבוץ-עיירה. חלקו האחרון של המאמר מנתח את תגובת הקיבוץ ל'מהפך' ואת חדירתו של שיח הצדק החלוקתי למרכז יחסי הגומלין סביב סוגיית הקרקעות. המאמר אינו מתיימר להקיף את מכלול יחסי הגומלין בין כפר גלעדי לקריית שמונה אלא לנתח את היחסים שבאו לידי ביטוי

בעדויות הכתובות. אלה מאפשרות לבחון באופן ביקורתי, להצליב ולשרטט באמצעותן תמונה מהימנה ככל שאפשר של הסוגיה שבמרכז המאמה התבססות על מקורות ארכיוניים משקפת בעיקר את הממד המוסדי-מנהיגותי של היחסים ואת הדימויים ההדדיים כפי שהוכללו בדיונים שהועלו על הכתב. מכלול יחסי הגומלין בין כפר גלעדי לקריית שמונה מורכב ממפגשים אנושיים וקבוצתיים רבים נוספים שלא תועדו (או שתיעודם לא נמצא). לכן יש לראות בתיאור המוצע ניסיון לשרטט קווי מתאר עיקריים לגלגולי היחסים בין הקיבוץ לעיירה ולהשתקפותם בשיח הפנים יישובי ובמחשבה הציבורית בישראל.

שני היישובים הניצבים במרכז הדיון מייצגים כל אחד צורת התיישבות וקבוצות חברתיות-תרבותיות-זהותיות בחברה הישראלית ולכן אין להתעלם מהיותו, במובן מסוים, משל למפגש רחב יותר בין קבוצות בחברה הישראלית. בה בעת, כל אחד משני היישובים שלפנינו הוא ייחודי. כפר גלעדי פילס לעצמו דרך מקורית ועצמאית כקיבוץ הצפוני בארץ, היחיד שנבנה מתוך מורשת 'השומר' וככזה פיתח לעיתים יחסים מורכבים גם עם הממסד של תנועת העבודה. קריית שמונה בלטה לאורך שנים ארוכות כעיירה הצפונית בארץ שהתמודדה עם מכלול של אתגרים כלכליים-חברתיים וביטחוניים.

רקע: עד הקמת קריית שמונה

מערכת היחסים בין כפר גלעדי לבין היישוב הערבי הסמוך בחלסה היו דואליים. מנהיג הכפר, כאמל חסיין, היה מעורב בפרשת תל חי ולאחר הפרשה לא היו נדירים בכפר גלעדי רגשות ומחשבות נקם כלפיו. בסופו של דבר הומר רעיון נקמת הדם בחרם חמור. בשנים הבאות הוא הפך לידיד של הבריטים והציונים וסייע ברכישת האדמות עליהן הוקמו היישובים החקלאיים החדשים בעמק החולה. למרות זאת, לפעילות המשותפת עימו נלווה נופך של חשדנות וטינה מצד אנשי הקיבוץ שסירבו לסלוח על יום תל-חי. ולכן מיאנו לתת לכף-רגלו לדרוך בכפר גלעדי והתנגדו לכל קשר אישי עימו, מעבר לסיוע שיכול היה להעניק להתיישבות היהודית ולמודיעין היהודי. במאי 1948, כאשר חסיין ביקש להישאר עם כפרו ושבתו בבתייהם בעיצומה של מלחמת העצמאות, נענה בשלילה.¹ בחודשים הבאים, הופקעו שטחי הכפר ונמסרו ליישובים החקלאיים באזור, ובהם לכפר גלעדי. מאמציו של חסיין לשוב בשנה שלאחר הקמת המדינה ליישב את הכפר הושבו אף הם ריקם. ההתנקשות בחייו במאי 1949 חתמה באופן סופי כל סיכוי לאפשר את שיבת ערביי החולה לכפריהם.

עם הקמת מדינת ישראל ובעיקר בעקבות עזיבת ערביי אצבע הגליל את כפריהם וחסירת שיבתם ארצה, זכה כפר גלעדי בהזדמנות להרחיב את שטחי החקלאות שלו. בעלון כפר גלעדי ניכרה הפליאה על 'הנס' שהתרחש. דווח כי בעקבות "ניצחונותיו של צבא ההגנה לישראל ובריחת הערבים על מקנם וצאנם הועמדו לרשותנו שטחים גדולים". אלה אמנם איפשרו את הגדלת העדר: "אולם לא רעינו מיד את כל השטחים הנטושים, כי לא יכולנו להאמין שכל השדות אשר לא נקצרו ממתולה ועד חלסה יעמדו לרשותנו". תחילה היססו בקיבוץ ביחס לרכושם של הפליטים אולם ככל שחלף הזמן פחתו העכבות ובמחצית השנייה של 1948 התבררו ממדי הברכה לענף הצאן:

1 להרחבה: מוסטפא עבאסי ואמיר גולדשטיין. 2016. גשר צר מעל ביצות החולה: כאמל חוסיין בצבת המאבק הלאומי בימי המנדט. ישראל, 24, 243-269.

"בגלל המרעה הטוב לא הוספנו שום אוכל לכבשים עד חודש דצמבר, והכבשות נכנסו לתקופת ההמלטה של שנת תש"ט בריאות ושמנות".² במקביל, כבר בשבועות הראשונים לאחר יציאת הערבים מהעמק החלו תושבי הקיבוצים לעבד את אדמותיהם. בתקופת דמדומים זו זכו היישובים בגליל העליון באדמות להן שיוועו שנים ארוכות בתקופת המחסור בקרקע ובשדות של ימי המנדט.

קריית יוסף (שמה הראשון של קריית שמונה) הוקמה ביולי 1949. הקמת היישוב היהודי על אדמות הכפר חלסה והבחירה לקרוא תחילה בשמו על-שם יוסף טרומלפדור עוררה שמחה וסיפוק בכפר גלעדי. אליעזר קרול, מוותיקי 'השומר', ביטא ביומנו את תחושת סגירת המעגל ההיסטורי מפרשת תל-חי: "באופן מיוחד בשבילי זהו גמול לשנת תר"פ, כאשר אנשי חלסה (ובראשם קמל אפנדי) רצחו את חברינו והחריבו את ישובינו כ"ל ות"ח".³ חודש לאחר הקמת 'קריית יוסף', עם הגעת קבוצת המשפחות השנייה למקום, פורסמה ב'על הגבעה' "ברכת המתיישבים השכנים בחלסה: הצלחה והתפתחות מהירה כיישוב גדול נוסף בשכונתנו".⁴ בשלושת החודשים הראשונים לקיום היישוב החדש סיפק כפר גלעדי לתושביו מדי יום לחם וחלב. בינתיים, הגיע ראש הממשלה, דוד בן-גוריון, לבית ציפורי בקיבוץ ובנאומו שם קרא לתנועה הקיבוצית להתגייס לצד המדינה למשימות קליטת העלייה ההמונית.⁵ בכפר גלעדי זכתה קריאתו של בן-גוריון להד חיובי ומיידי. לא חלף זמן רב ועלון הקיבוץ דיווח על החלטת המזכירות להיענות בחיוב לבקשת מחלקת הקליטה "לתת לאליעזר קרול להדריך ולטפל בעולים החדשים בחלסה". במקביל החלו לעבוד במשק חמישה פועלים ראשונים מקרב השכנים החדשים.⁶

התגייסות ומפגש אנשי ותרבותי מורכב במעברה

בשנותיה הראשונות של קריית שמונה ניכרה התגייסות משמעותית של חברי כפר גלעדי לסייע בהקמת היישוב ובבינוי הקהילה החדשה בו. עם זאת, נראה כי ההירתמות למבצע זה הביאה לפרוץ מתחים שאפיינו את יחסי הפעילים מהקיבוץ ותושביה הראשונים של הקרייה. במאמר קודם מתואר המפגש המרתק והמורכב של אליעזר קרול עם מייסדי קריית שמונה מיוצאי תימן לאורך השנה בה היה אחראי על הטיפול ביישוב החדש.⁷ כאחד מוותיקי 'השומר' היה קרול בעל מעמד ייחודי בגליל העליון, מנהיג מקומי ודמות מיתולוגית. לאחד מתיאוריו מעל גבי עיתוני התקופה צורף התיאור הבא: "ממייסדי וראשוני כפר גלעדי, דמות פטריאכלית המגלמת בהופעתה את השורשיות הארץ-ישראלית, את האמונה העמוקה בכוח העם, את תביעת האדם מעצמו בטרם יתבע מזולתו".⁸ הוא הגיע לחלסה חדור אמונה ונחישות ללוות את הקמת היישוב השכן. בפתיחת היומן שליווה את פעילותו ביישוב החדש, תאר באמפתיה את הקשיים עימם התמודדו 'התימנים': 'חיים בלתי

2 'במשק ובחברה', על הגבעה, (עלון כפר גלעדי), 21 בינואר 1949, ארכיון כפר גלעדי. תודה להראל סרי-לוי שסייע כעוזר מחקר באיתור המקורות הראשוניים.

3 יומן אליעזר קרול, ארכיון בית השומר, 20 בספטמבר 1949 (להלן: יומן קרול).

4 על הגבעה, 19.8.1949.

5 דבר, 4 בספטמבר 1949.

6 על הגבעה, 24.9.1949, שם, 19.8.1949.

7 אמיר גולדשטיין, 'איש 'השומר' ומעברת חלסה: מה הביא לסיום תפקידו של אליעזר קרול בקריית-שמונה?', עיונים בתקומת ישראל 25 (2015), עמ' 151–178.

8 א' קלאוס, 'במי האשמה: ישראל הראשונה וקיבוץ הגלילות', מעריב, 19 בדצמבר 1951.

אנושיים, אין מים בכדי לרחוץ את הגוף לפחות פעמים בשבוע לגדולים ואפילו לילדים בני יום [...]. הסידורים הסינטיים מספיקים בקושי". יומנו של קרול הוא מקור היסטורי חשוב להבנת אופיו של היישוב החדש, 'קריית יוסף' בשנה הראשונה לאחר הקמתו, אם כי הוא מתאפיין בלקוניות וכמעט שאין למצוא בו ביטוי לתחושתו של מי שהיה חיש מהר לאחראי על המעברה הסמוכה. קרול נתן ביטוי קצר לתחושתו עם הגעתו לחלסה ולאחר המפגש הראשון עם תושביה החדשים: "הציבור מגוון גם בגיל וגם בערכו. קו אחד כללי: שירצו לעבוד בכלל וגם רצון לחלקת אדמה".⁹ הערכה זו משקפת את אמונתו של קרול כמי שהשתייך לקבוצה החלוצית של העלייה השנייה שהדרך ליצירת הטרנספורמציה הרצויה בהווייתם הגלותית של העולים התימנים, וכמובן של היהודים הגלותיים בכלל, עוברת דרך עבודת האדמה. המשך המשפט ניבא: "זהו המבט הראשון ועוד נכונים גם קושי וגם נחת".

קרול פעל נמרצות מספטמבר 1949 ועד ספטמבר 1950 בניסיון ליצור תנאים מספקים ביישוב העולים החדש בתחומי החינוך, העבודה, התשתיות הפיזיות במקום. על פי עדות אחד מראשוני 'קריית יוסף' הוא ריכז שורה של תפקידים ומשימות: "מרכז עבודה – מזכיר הסתדרות – שלם – רכז תרבות – ספרי קודש – [...]. ולכל דרישה גדולה וקטנה".¹⁰ קרול הקים ועד מקומי מקרב יוצאי תימן אך התקשה לבנות תקשורת טובה עם התושבים והפך בהדרגה ליעד מרכזי לחיצי התסכול והאכזבה שלהם על המציאות הקשה ביישוב המרוחק. פחות משנה לאחר תחילת עבודתו בחלסה, פנו מודרכיו של קרול במכתבים נוקבים לדוד בן-גוריון ולפעילים מרכזיים במחלקה לעולי תימן במפא"י ודרשו להעביר אותו מתפקידו. בין נימוקיהם ניתן למצוא עניינים חומריים (כמו המצב הקשה בצרכניה המקומית) אך בעיקר את ניסיונותיו לכפות חינוך חילוני על ילדיהם ואת תחושתם הכללית שאיש השומר אטום למצוקותיהם ולתלונותיהם. במכתב הפצירו התושבים בראש הממשלה להחליפו והדגישו את מה שחשו כקושי ליבו: "עכשיו בבקשה במנהל אחר זולת אליעזר קרול, אולי יש מנהל אחר שיחוס עלינו ועל ילדינו ועל אלמנותינו וזקנינו".¹¹

כך קרה שאיש כה מרכזי מכפר גלעדי נאלץ להפסיק את פעולתו בקריית שמונה, כתוצאה ממחאת תושביה. אולם הקיבוץ הוסיף לחוש אחריות כלפי המעברה הסמוכה. בראשית אוקטובר 1950 ירד שלג מוקדם במפתיע בגליל העליון ובישר על בואו של אחד מהחורפים הגשומים והקרים. לדיווח ב'על הגבעה' על השלג נוספה פנייה לחברים ביחס למעברה ההולכת וגדלה בסמוך: "ידע נא כל בוגר וכל נער בתוכנו לתת שכם להפיכת קריית השמונה ליישוב תרבותי הראוי לשמו".¹² אלא שגם המשך הפעילות נצבעה חיש מהר בצבעי המאבק התרבותי בין המתנדבים מהקיבוץ לקהילת יוצאי תימן במעברה. מספר תעודות פותחות צוהר למשבר שנלווה לפעילות בני הנוער שהתנדבו לפעילות במעברה והקימו בה קן של 'הנוער העובד'. ב'על המשמר' דווח בנימה פטרונית משהו, כי הנערים מכפר גלעדי נתקלו בהתנגדות עזה:

ירדו בוגרי כפר גלעדי ללמד את ילדי העולים משחקים, שירים והתעמלות – להשיב להם את ילדותם שאבדה ללא טעם וללא שמחת חיים. שחוק ושירה חדשה עלתה בפינו, עד שקפץ

9 יומן קרול, ארכיון בית השומר, 22 בספטמבר 1949.

10 עדות סעדיה זעירה, ארכיון כפר גלעדי.

11 מכתב תושבי חלסה לדוד בן-גוריון, בתוך: צדוק, *משא תימן*, עמ' 101-100.

12 *על הגבעה*, 2.10.1950.

עליהם רגזם של שליחי אלוהים עלי אדמות – מורה מטעם המזרחי והעובד הדתי. והחלה הסתה נגד מכלי עולם ומשחיתי הנשמות. באימים ואף במכות מנעו את הילדים מלבקר ולהיפגש עם ילדי הכופרים מכפר גלעדי [...] והביקורים פסקו.¹³

מאמצי 'כור ההיתוך' שהופנו לעבר בני הנוער במעברת קריית שמונה נתקלו בהתנגדות נחרצת של המבוגרים במעברה. רוח ההתנדבות החברתית שנשבה מהקיבוץ השכן התקבלה בחשדנות שהרי היא נתפסה כציודו האחד של מהלך שציודו השני עלול היה, כך חשו במעברת חלסה, לנתק את בני הנוער ממורשתם ומהותם. אחד מצעירי כפר גלעדי, אשר שיתף בעלון הקיבוץ בהתנגדות בה נתקלו ביישוב החדש: "הילדים דתיים מאוד והוריהם רוצים להכניסם לזרם החינוך של המזרחי. אנו משתדלים להילחם במצב הקיים".¹⁴ לתיאור ההתנגדות נלווית בעיתון הצהרה ברורה ונחושה על המשך הפעולה התקיפה של בני הנוער מהקיבוץ לעצב את זהותו של הדור הצעיר של העולים החדשים בצלמם ובדמותם:

נוער המשקים לא השלים עם העובדה ומקווה לשוב ביד רמה – להמשיך בפעולתו הפוריה בסניף הנוער בקריית-שמונה. שומה על היישוב הגלילי המאורגן, על מוסדותיו, לראות נכונה את התפתחות העניינים לעתיד ולעמוד בפרץ, כי רק יישוב בריא, מאורגן ומושמש, עשוי לשמש חולייה איתנה נוספת בשרשרת יישובי הספר.¹⁵

'היד הרמה' שתאפיין את שיבתם של בני הנוער מכפר גלעדי למעברה היתה ביטוי לנחישותו של הפטרנליזם האקטיביסטי של צעירי תנועת העבודה. האינסטינקט של 'נוער המשקים' הוביל להגברת המאמץ ולא לניסיון להקשיב למסר שביטאה ההתנגדות של יושבי היישוב החדש. ההנמקה המופיעה בעיתון להכרחיות המהלך התמקדה בזירה הביטחונית: הקמת יישוב חדש 'בשרשרת יישובי הספר' בעמק החולה תיתכן רק אם תיבנה הקהילה היהודית בחלסה בדגם הציוני-סוציאליסטי שיוכל 'לעמוד בפרץ' נוכח האתגרים הניצבים בפתח. ברוח מושגי התקופה ודפוסי החשיבה שאפיינו אותה לא ניתן למצוא הד להרהור או למחשבה מחודשת נוכח ההתנגדות, לניסיון לממש את הרצון הטוב לסייע בתהליך הקליטה בגליל העליון בדרך מכבדת יותר.¹⁶

בניגוד למסר הזה, בפועל, נראה שבני הנוער בכפר גלעדי הפיקו את לקח המפגש הטעון. דיווח מאוחר יותר ב'על הגבעה' מתאר את הפעילות בקריית שמונה באופן מרוכך יותר ומודע לחשיבות הכבוד לזהותם השונה של העולים החדשים: "הפעם ניגשנו למודי ניסיון, זהירים לגבי מנהגי ההורים ומכבדים כל דבר לאנשים שאיתם באנו במגע".¹⁷ עם התרחבות המעברה הצטרפו מתנדבים נוספים, שישה בסך הכל, שריכזו חמש קבוצות במסגרת בית הספר ועוד שלוש כיתות לשיעורי ערב. צעירי כפר גלעדי הקימו שלושה צריפוני מועדונים, הוקצה מגרש למשחקים וגם

13 נחום זכאי, 'תימנים בדרכי הגליל', על המשמר, 5 באוקטובר 1950.

14 הדיווח הזה מופיע הן בטקסט בכתב יד שנשמר אצל אשר בלומברגר והן ב'על הגבעה': אשה, 'ברחבי הגוש', על הגבעה (2362), ינואר 1950. בדיווח בעלון הקיבוץ שונה הטקסט כך שלא נכתב 'הילדים דתיים מאוד' אלא 'הורי הילדים דתיים מאוד'.

15 ראה הערה 13.

16 להרחבה: Amir Goldstein, 'The Kibbutz and the transit-camp (Maabara), the case of Kiryat Shmona', *Journal of Israeli History*, 35/1 (March 2016), 17-37.

17 על הדיווח חתום 'אחד' (ייתכן שמדובר באשר), הכתבה נמצאה בתיק על הגבעה בארכיון כפר גלעדי גזורה ולכן לא משייכת לגלילון מתוארך.

הצבא שפעל במעברה הושיט להם עזרה: "הרגשנו שאיננו בודדים יותר [...] פגשנו הורי ילדים הששים לקראתנו שלא כבימים הראשונים". ההירתמות של בני הנוער מכפר גלעדי לפעילות בלתי פורמלית עם ילדי המעברה הגיעה לשיא בתחילת 1951. הם ארגנו נטיעות בט"ו בשבט, מסיבת פורים, לצד הפעילות השבועית.¹⁸ יתכן שיש לתלות אותה במעורבותה של טובה פורטוגלי בקריית שמונה. לפורטוגלי, לשעבר חברת 'השומר' ופעילה מרכזית בהעפלה דרך היבשה מגבול הצפון בשנות המאבק, היתה מודעות חברתית מגובשת ובבסיסה זהירות מפטרנליזם. היא חתרה לביסוס האחריות העצמית של תושבי המעברה על המתרחש בה וניסתה לעודד את נשות המעברה לקחת תפקיד פעיל בארגון היישוב.¹⁹ פורטוגלי יסדה בו את סניף הארגון לאימהות עובדות, סיפרה על מטרת פעילותה: "לענין את התושבים שהם הם יהיו נושאי המקום ולא אנשים הזמניים הבאים לעזרתם" ותיארה תהליך ממושך שחייב התמדה וסבלנות: "כל הישג עלה במאמץ, במחשבה ברצון וברגש".²⁰ לתחושתה, פעילותה נשאה פרי: "לאור כל הפעולה הזאת של החברות-העולות עבר קול במחנה כי הנשים לוקחות בידיהן את רסן ההנהגה במעברה, והן, אמנם, גאות על כך מאוד".²¹

לא קל היה לדייק את הגישה שהתלוותה לפעילות במעברה שהפגישה אנשים זרים שהגיעו מעולמות מרוחקים. לסתירה המובנית בין אתוס קיבוץ הגלויות לתפיסת שלילת הגולה שהיתה גלומה בו הצטרף הרצון למהר ולמחוק את הרכיבים המסורתיים שהיו מרכזיים בזהות העולים החדשים בקריית שמונה. חצי ביקורת נוקבים הופנו לעבר בלה שר מכפר גלעדי שהחליפה את טובה פורטוגלי והקימה את שירותי הסעד במעברה. במכתב ליוסף שפרינצק, יו"ר הכנסת, דרשו עשרות משפחות מקרב עולי תימן בתוקף להרחיקה מהמעברה: "בבקשה תסלקו ממנו האישה האכזרית הזו". הם טענו כלפיה כי היא מבזה מסכנים, זקנים ואלמנות "וגם כן אומרת לבעלי משפחות גדולות וצועקת עליהם שיפסיקו מפריה ורביה, שאין כסף הרבה לתת להם עזרא[ה]. 'המרשעת' הזאת עושה הפליות גלויות לעין – ילדים הלומדים בבית ספר זרם העובדים הדתי היא לא רצתה לאשר להם מטבח לאכול אלו שמקבלים העזרא[ה]. והבית ספר החופשי שאין בו תימנים מקבלים כל הילדים אוכל על חשבון הסעד וכל הזקוקים לעזרא[ה] צועקים ולא נענים".²² גם כאן ניתן לזהות סירוב להשלים עם מה שנראה כפטרנליזם של מי שמציגים עצמם ככאלה שיודעים טוב מתושבי המעברה, מה טוב עבורם ועבור ילדיהם.

ביקורת עצמית על יחסם של הקיבוצים לקריית שמונה, נמצאה במחברת זכרונות של דוד טחור, שריכז את הפעילות בקריית שמונה בין השנים 1951–1952: "זכיתי לעבוד מראשוני פעילים

18 'חילים', ילדי בתי ספר וילדי מעברות נוטעים בצוותה בט"ו בשבט', *על המשמר*, 23 בינואר 1951. 'שמחת הפורים במדינת ישראל', *דבר*, 22 במרץ 1951

19 מ' בן יצחק, 'קרית-שמונה - עיר העמלים בגליל העליון', *דבר לילדים*, 14 במרץ 1951

20 טובה פורטוגלי, 'השנים הראשונות להקמת קרית-שמונה 1951', ארכיון כפר גלעדי.

21 'חינוך עולות לעזרה עצמית', *דבר הפועלת* (1951 טבת תשי"ב), ינואר 1952, עמ' 16; אורית רוזין, 'נשים קולטות נשים, תפקידן של נשים ותיקות בקליטת העלייה הגדולה בשנות החמישים, היסטוריה ותיאוריה', בתוך: *חברה וכלכלה בישראל: מבט היסטורי ועכשווי*, 2005, עמ' 652. פורטוגלי היא גם היחידה מהפעילים שזכתה להנצחה בקריית שמונה: בקיץ 1966 פנתה רינה אוחנה, מרכזת ארגון אימהות עובדות, למזכירות כפר גלעדי בהצעה לקרוא על שמה של טובה פורטוגלי את שם גן הילדים החדש בשיכון ג'. המכתב מ-14 ביולי 1966, ארכיון כפר גלעדי.

22 משפחות תימניות בקרית-שמונה ליוסף שפרינצק, יו"ר הכנסת, 17 ביוני 1952, ארכיון בן-גוריון, התכתבויות.

במעברת ק"ש", כתב והסביר שמאמציו להעניק עצמאות למועצת הפועלים בקריית שמונה עלו בתוהו:

חלק גדול של חברי המועצה [האזורית] בהתארגנותה היו פטריטים קיבוציים והם פחות חשבו על המעברה ליום אחד. [...] המועצה האזורית רצתה להשתלט על כל העניינים הפנימיים [במעברה] – הכספים שנתקבלו עבור הקריה נכנסו למעגל הכולל ובביטחון, לא הכל נוצל לטובת המעברה. [...] הרי אנחנו הוותיקים וכביכול אצלנו הכל בסדר אנחנו האבא וצריך לטפל בילדים – זה נעשה דרך אגב.²³

הסיוע לקריית שמונה נמשך גם בשנים הבאות בהן הצטמצם זרם המתנדבים ביישוב: קבוצות בני הנעורים מכפר גלעדי ארגנו נשפים מיוחדים בקריית שמונה, נאספו ספרים עבור ספריית בית הספר הממלכתי, בגדים עבור ילדי העולים ועוד²⁴ בין הפעילים מכפר גלעדי בלטה תרומתו של ד"ר יצחק לייבל (לבאל) שירד פעמיים בשבוע רכוב על תלת-אופנוע והעניק, יחד עם אחיות מקיבוצים אחרים, את השירות הרפואי המרכזי לתושבי המעברה ההולכת וגדלה במהירות. עם גבור גל העלייה מצפון אפריקה הודתה מועצת הפועלים של קריית שמונה (להלן, מפק"ש) למזכירות כפר גלעדי על עזרת הקיבוץ בקליטת העולים – "תשמש פעולה זו דוגמה למשקי הסביבה".²⁵ אולם ככל שחלף הזמן מימי יסוד העיירה, הידלדלה פעילות המשק השכן בה. זירת המפגש העיקרית שנתרה החל באמצע שנות החמישים היתה שוק העבודה.

עבודה שכירה ולבטיה

לאופיו של שוק העבודה היתה השפעה רבה על יחסי הגומלין בין כפר גלעדי לקריית שמונה. כתוצאה מהפערים באמצעי הייצור ובתשתיות בין הקיבוץ לעיירה היה שוק העבודה בגליל העליון מפולח, כלומר, מפוצל בין סוגים שונים של עובדים שזכו לתנאי שכר והעסקה נבדלים. היה זה 'שוק של מעסיקים' בו לאורך רוב חודשי השנה היה היצע העובדים גבוה משמעותית מהיצע העבודה. מכאן שרבים מהפועלים מקריית שמונה נמצאו בתחתית סולם תנאי העבודה והחוויה היומיומית המצטברת הקרינה על התודעה ועל הדימויים ההדדיים של שני היישובים.

בשנים שלאחר הקמת המדינה הפעילות הכלכלית של כפר גלעדי התרחבה באופן משמעותי. בין היתר כמובן בזכות הקרקע הרב בו זכה הקיבוץ, כמו יתר קיבוצי האזור מהכפרים הערבים ומייבוש החולה. תנאי להתרחבות הזו היה כוח אדם זמין וזול.²⁶ תושבי קריית שמונה, עולים חדשים שהורמו למקום לאורך השנים, שחיו ביישוב נעדר תשתיות כלכלית, היו כוח האדם הזה. כבר בעיצומם של הדיונים על אופייה העתידי של קריית יוסף התפרסמו ידיעות על הצורך של קיבוצי הגליל העליון (כפר גלעדי ואחרים) ב'ידים עובדות' ועל התסכול מכך שעולים חדשים אינם נשלחים לצפון. בסוף 1951 דווח ב'מעריב' בנימה אוהדת:

23 תיק טחור, יומן בכתב יד, ארכיון כפר גלעדי.

24 על הגבעה, 17 בדצמבר 1954 וכן 24 בדצמבר 1954.

25 מכתבו של יצחק שטיינה מועצת פועלי קריית שמונה, למזכירות כפר גלעדי מובא בעל הגבעה, 30 בדצמבר 1955.

26 א' קלאוס, 'שני ישובים – שני גורלות', מעריב, 20 בדצמבר 1951.

בלי ברירה מנסים אנשי כפר גלעדי להיעזר בעובדים שכירים. כ-150 איש ממעברת קרית-שמונה הסמוכה עובדים בקיבוץ בעבודות בניה, בחפירות, באיסוף יבולים וכו'. אף נעשה ניסיון לקלוט כמה מהם כחברים, אבל הניסיונות לא עלו יפה. כמעט כולם חזרו כלעומת שבאו.²⁷

בכפר גלעדי, כמו בקיבוצים רבים אחרים, גברה בשנים האלה הלגיטימציה לתופעת העבודה השכירה. משקי 'האיחוד' הובילו, לא בלי לבטים, את התהליך הזה. העבודה השכירה סתרה את עקרונות היסוד של ההתיישבות הקיבוצית שהרי על פי התפיסה הסוציאליסטית עמד בבסיסה ניצול. אך המציאות בשנות החמישים הובילה קיבוצים רבים יותר ויותר להסכים לעבודה שכירה בשיעורים הולכים וגדלים. כך גם בגליל העליון בו כרעו המשקים תחת עומס העבודה כיוון שחל בהם פיתוח מואץ בשעה שמספר החברים נותר ללא שינוי. העבודה שבמעברה הסמוכה בקריית שמונה שיוועו העולים לתעסוקה הקלה על הדיסוננס בין האידאולוגיה למעשה כמו גם קריאתו של ראש הממשלה לקיבוצים לראות בקליטת העובדים השכירים חלק מתרומתם לקליטת העלייה הגדולה. בן-גוריון יצא בנאום ה'בוש ונכלם' המפורסם שנשא בינואר 1950 נגד הקיבוצים 'שעשו גדולות במשקיהם' אך לא עשו מספיק 'בשביל העלייה העממית הגדולה'.²⁸ בשנים הבאות הוסיף ללחוץ על התנועות הקיבוציות לפתוח את שעריהן לעבודה שכירה ותלה תקווה בתהליך הקליטה הרוחנית שיתבצע במסגרת המפגש האמצעי סביב העבודה השכירה ופתיחת שערי המשק: "תנו לעולה לנצל אתכם: ינצל ברכת האדמה והמשק הזה, יספוג לתוכו ריח האדמה ורוח השוויון האנושי של עובדים בני חורין, ילמדו לעבוד בגן או ברפת או בשדה – ותתנו לו תמורה מלאה של פרי עבודתו".²⁹ אולם, המציאות היתה מורכבת יותר.

עם סיום שלב התיישבות הקיבוץ לסייע במעברה, הפכה העבודה השכירה למסגרת המובהקת של היחסים בין הקיבוצים לעולים. עבודת שכירים זו תרמה, בזכות התועלת הכלכלית ארוכת השנים שהביאה, לעלייה ברמת החיים.³⁰ הקיבוצים קיבלו הלוואות ממשלתיות על מנת להעסיק את תושבי המעברות באזור בפעילות פיתוח.³¹ פעמים רבות הגיעו התקציבים הממשלתיים לקופת הקיבוץ באיחור רב והתפתחה תופעה כמעט קבועה של הלנת שכר של חלק מהעובדים מקריית שמונה. כך לדוגמה, תיאור של זעם והתפרצות על לשכת התעסוקה המקומית בינואר 1951 מעלה כי פועלים שעבדו בכפר גלעדי באפריל(!) טרם קיבלו את שכרם.³² לא היה זה אירוע חד-פעמי. שנתיים מאוחר יותר התריע מזכיר מועצת פועלי קריית שמונה 'באזעקה מרה' בפני הוועד הפועל של ההסתדרות: "קיבוצי הסביבה חייבים לפועלים עבור שכרם ארבעה חודשים". לדבריו 'הגיעו

27 שם.

28 דברי הכנסת, III ישיבה ק"ו, 26.1.1950, עמ' 536.

29 אלי צור, 'החלה יציאת מצרים ומה עשו חלוצינו?' – הקיבוץ במבחן העלייה ההמונית, עיונים בתקומת ישראל, 9 (1999), עמ' 330.

30 ראו לדוגמה: על הגבעה, 14 באפריל 1951. לדוגמה ניקוז השטחים וסיקול אבנים על הגבעה 8.6.1951 להרחבה: Amir Goldstein, The Kibbutz and the Development Town: The Economic Dimension of their Reciprocal Relations - The Case of the Hula Valley, *Israel Studies*, 22(2) (2017), 96-120.

31 ראה לגבי כפר גלעדי לדוגמה דיווח משה אגמי, על הגבעה, 16 במרץ 1951.

32 'הפגנת מחוסרי עבודה בחלסה', חרות, 30 באפריל 1951. מ' גפן, 'למה לעבוד, אינני מקבל כסף', על המשמר, 26 ביוני 1951. 'הפגנת עובדים מחוסרי עבודה בקרית-שמונה', 27, 13 בספטמבר 1951.

מים עד נפש' לפועלים ולמועצה המבקשת לטפל בתושבים המידפקים על דלתותיה.³³ המכתב נשלח ערב חג הפסח והכהן הפציר: "בואו לעזרתנו כי אין בכוחנו לעמוד בפני לחץ הפועלים הרעבים ללחם, כשאין בפינו תשובה, ואנו הננו הכתובת היחידה להם". הכהן צרף למכתב רשימה מפורטת של חמישה עשר משקים המלינים שכר לפועלי קריית שמונה בהיקף כולל של שלושים אלף ל"י והזהיר כי "אם לא תוכלו להתגבר על עניין הלנת השכר, אין כל הצדקה להמשכת פעולותינו במקום".³⁴ כפר גלעדי הופיע ראשון בסדר הקיבוצים ברשימה ושני מבחינת היקף חובו לפועלי קריית שמונה (7,614 ל"י).³⁵

שוק העבודה המפולח בגליל העליון בא לידי ביטוי בשני מעמדות של פועלים: עובדי הקיבוצים ומקצת הפועלים הקבועים בקריית שמונה שזכו בביטחון תעסוקתי ובתנאי העסקה מלאים וטובים מאלה של מרבית הפועלים ופועלי הדחק שזכו בתעסוקה חלקית ובתנאים ירודים. במעברה נוצרה הוויה של פועלים יומיים, לא קבועים, המתדפקים באופן קבוע על דלתות לשכת העבודה, חסרי כל ביטחון תעסוקתי ותלויים בממסד שידאג לספק ימי עבודה, ויעביר תקציבים שיאפשרו קבלת שכרם. גם אם מציאות זו לא נוצרה במודע ובתכנון על ידי המועצה האזורית הרי שהיו בה מרכיבים שהתאימו לאינטרס הקיבוצי. בראש ובראשונה הצורך בעובדים עונתיים לחקלאות ולמשימות נקודתיות שהיה מנוגד לאינטרס של קריית שמונה ושל עובדיה לתעסוקה קבועה.³⁶ בחורף נותרו פעמים רבות פועלי קריית שמונה ללא עבודה. כך בחורף 1954–1955 פיטרו בכפר גלעדי שמונים מפועלי קריית שמונה ורק תשעה אחרים המשיכו לעבוד בחקלאות בקיבוץ בתמורה לשכר דחק.³⁷

מה היתה ההנמקה שנתנו אנשי כפר גלעדי לעצמם על הפיכתם ההדרגתית למעמד של מעסיק/מעביד הנהנה מאפשרות לשכור פועלים ללא קביעות או הבטחה לתנאים סוציאליים מלאים? הדוגמה הזו של חורף 1954–1955 משקפת את התהליך. כפר גלעדי קיבל תוספת קרקע של 1,250 דונם באזור נעמה (סמוך לכפר בלום) והיה עליו להכין את השטח תוך זמן קצר לעיבוד אינטנסיבי, לאתר את הגידולים המתאימים ואת אפשרויות העיבוד. למשק לא היה כוח אדם זמין והפתרון היה שכירת כמאה פועלים מקריית שמונה.³⁸ אלה זכו בזכות הפרויקט לשכר יומי. עבודתם איפשרה לכפר גלעדי להניב כבר בטווח הקצר תועלת כלכלית מהקרקע אותה הכשירו, וליצור תשתית מניבה עבור הקיבוץ למשך שנים ארוכות קדימה. זהו מקרה פרטי לתהליך מתמשך שהתרחש בעיקר לאורך שנות החמישים באזור כולו. קריית שמונה נמצאה מהקמתה בעמדת חולשה לעומת הפריפריה הכפרית שלה. המדינה הקימה אותה ללא עתודות קרקע, תשתיות תעשייתיות או כל בסיס כלכלי אחר ולרבים מפועליה לא נותר אלא להוקיר תודה על ימי עבודה להם זכו באזור. הפתרון שהקל על יצירת המציאות המעמדית, במקרה של קיבוצי האיחוד הקבוצות והקיבוצים' היה הקמת חברת 'ייצור ופיתוח'. חברה זו היא ששילמה את שכר העובדים מעיירות הפיתוח וכך צומצמה העסקתם הישירה

33 מכתב ראש מועצת פועלי קריית שמונה לוועד הפועל של ההסתדרות בנושא הלנת השכר, 10 במרץ 1953, ארכיון המועצה האזורית הגליל העליון.

34 שם.

35 רשימת המשקים החייבים שכר לפועלי קריית שמונה, שם.

36 מהנדס המועצה האזורית גליל העליון הודה לימים כי 'יבוש החולה והקמת קריית שמונה היו ללא ספק אחד מהגורמים החשובים ביותר בפיתוח הגליל העליון המזרחי בשנות החמישים'. רובינשטיין, *ביתו בגליל*, עמ' 82.

37 '200 מובטלים בקריית-שמונה', *על המשמר*, 10 בינואר 1955.

38 מתניהו, 'על "ייצור ופיתוח"' (או השרץ שמנסים לטרה), *על הגבעה*, 21 בינואר 1955, עמ' 4.

על ידי הקיבוצים. אחד מחברי כפר גלעדי הסביר מעל גבי 'על הגבעה' מדוע מצב זה נוח יותר: "בתור חבר קיבוץ אינני רוצה להיות נותן עבודה. אנחנו נפגשים עם הפועלים במרכזי עבודה, כמדריכים וכשותפים לעבודה ביצור ופיתוח [...] טוב שישנו המכשיר של 'ייצור ופיתוח'".³⁹

התהליך שאיפשר לחברי המשק לחיות בצורה קלה יותר עם המציאות המעמדית שנתהוותה בגליל העליון כלל גם הדגשה של התועלת הרבה שמפיקים הפועלים מהעבודה החקלאית. ה'פרודוקטיביזציה' לה זכו הודגשה מעל גבי עלון הקיבוץ בעוד שהאלמנט הנצלני הוצנע לרוב. במקרה הזה של אדמות נעמה תאר חבר כפר גלעדי את התמורה שהתחוללה בקרב בני הנוער שהגיעו מהעיירה לעבוד עם ועבור הקיבוץ: "ראינו כיצד הם השתנו, בזה אחר זה התחילו להופיע בבגדי עבודה נקיים ובהשפעת העבודה הקבועה והמסודרת הם השתנו לא רק באופן חיצוני אלא נעשו לאנשים אחרים, יותר חופשיים, יותר צעירים ואחראיים בעבודה, לא פעם השתוממנו על השינויים המהירים שהתחוללו בפני עינינו".⁴⁰ בהמשך תאר כיצד הביא אוכל מחדר האוכל לפועל רעב והדגיש את המשימה הציונית של הפרחת השממה המצדיקה את הפיכת העבודה השכירה לרע הכרחי. 'דבר', עיתון ההסתדרות ומפא"י, הקפיד גם הוא לצרף לדיווחיו על העבודה השכירה התייחסות ליתרונות שמפיקים הפועלים מהעסקתם על ידי חברי הקיבוץ. גורלם שפר עליהם ולכן תיאור העבודה בכותנה שעלול היה להזכיר את ימי העבדות בארצות הברית, רווי בשבחים למנהל העבודה מכפר גלעדי. הוא שומר על 'מצב רוחו המרומם', עובר בין העובדים (נערות, נשים, גברים) ובשונה מהדמות בסרטים "אינו מפרט את [הפועל] העבריין במקום אלא מטיף לו מוסר ונמצא שמשג תוצאות משביעות רצון":

כי היכן תמצא מנהלי עבודה כאלה, שאינם 'נוקמים ואינם נוטרים' שאינם מתאנים לשווא לקוטפים, לא מציקים, ולא עוגבים על קוטפות נאות מראה [...] רק זאת, חסר וחבל – הווי קוטפי הכותן ושיריהם! אך בטוחים אנו, שבמרוצת הזמן ייווצרו גם הווי ושירים, והוא יהיה ודאי 'מיוחד' וישראלי מובהק, שכן איך יכול היות אחרת?⁴¹

הטקסט מנבא את תהליך 'יצירת ההווי המעמדית בקרב תושבי קריית שמונה ובה בעת מבקש ליפות אותה ולבטל את משמעותה הכלכלית-חברתית. כיצד חוו הפועלים מקריית שמונה את תנאי העבודה בשדות כפר גלעדי שהועלו כאן על נס על ידי מעסיקהם? העדויות בעניין זה מגוונות, אך ברור שמתחת לפני השטח החלו, בעטנים של יחסי העבודה, להצטבר תסכול וזעם בין תושבי שתי הקהילות השכונות. העובדה שב-1 במאי הגיעו חברי הקיבוצים לקריית שמונה וערכו בה עצרת המונית רק המחישה את הפער בין המינוח השוויוני בשיח הקיבוצי לבין השוק המפולח שהעמיק במציאות היומיומית.⁴² ברחובות העיירה נסעו טרקטורים שהגיעו ממשקי האזור ואנשי 'ההתיישבות העובדת' צעדו לצד פועלי קריית שמונה עם סיסמאות בזכות הסוציאליזם, מלחמת המעמדות והסולידריות הפועלית ("אחדות הפועלים צו השעה").

39 שם, עמ' 5. חברת 'ייצור ופיתוח' הוקמה על ידי 'האיחוד' במטרה להעסיק פועלים שכירים על ידי התנועה הקיבוצית בניסיון לצמצם את העבודה השכירה הישירה במשקים: הנרי ניה, *תנועה במלכוד: איחוד הקבוצות והקיבוצים בפוליטיקה - העשור הראשון*, יד טבנקין ואוניברסיטת בר אילן 2013, עמ' 207.

40 שם.

41 דוד שלו, 'בשדות ישראל: עם קוטפי הכותן בגליל', *דבר*, 21 בספטמבר 1955.

42 על הגבעה, 22 באפריל 1955.

מעט לעת, הופיעו מעל דפי 'על הגבעה' מאמרים ביקורתיים בנושא העבודה השכירה. מאמר כזה בחתימת 'חבר', הופיע בשלהי 1956, על רקע החלטת הקיבוץ לקבל עוד שני שטחי חקלאות בנעמה (מטע ושטחי שלחין). הכותב הצביע על הפיכת מה שנראה בתקופת העלייה הגדולה שלאחר הקמת המדינה ככורח זמני למציאות קבועה של עבודה שכירה מרובה בקיבוץ. הוא מנה את התנאים האובייקטיביים שנוצרו ושהביאו לכך ש"הדרך לביטול העבודה השכירה כאילו נסגרה בפנינו": "המשק גדל וידיים עובדות אין. צרכי המדינה תובעים הרחבת הייצור, הקרקע והכלים בידינו".⁴³ כלומר, אמצעי הייצור המרובים בהם זכה הקיבוץ הפכו את אנשי קריית שמונה לפועלים שכירים שעבודתם מסייעת להתפתחות הכלכלית של הקיבוץ: "הכרח נעשה הרגל והרגל כידוע הופך לטבע. גם במקום שאין כל כך הכרח. גם בתקופה שאין לחץ, לא משקי ולא של מחוסרי עבודה בסביבה. זה נוח. זה קל, ואמר מישו: זה כדאי". ומכאן דרש המחבר החבר עלום השם מחברי המשק להסיק את המסקנות הדרושות: "במידה וזה כדאי הרי זה ניצול!". מול ההכרה בכך שתושבי קריית שמונה זקוקים לתעסוקה ולפרנסה, הציע המאמר ליצור מסגרות להעסקת פועלים בחקלאות על חשבון המדינה ומבלי שיהיה כרוך בהם ניצול של המשקים בסביבה את התושבים: "ולא ליצור במו ידנו שני מעמדות, אשר מי יודע מה עתיד היחסים ביניהם". תופעת העבודה השכירה נקשרה בקרב המתריעים בשער בירידת המתח האידאולוגי בקיבוץ, בירידת קרנו בחברה הישראלית ובתהליכי ההתברגנות שהתחוללו בתוכו. דווקא כעת, כתב החבר, בשעה שהחברה הישראלית מקדשת את החומר הגיעה השעה לחדש את תפקידו החברתי של הקיבוץ ולחזק את נאמנותו לערכים הרעיוניים שעמדו בבסיסו – "יש להרים את דגל הקיבוץ ברמה, ולנסות מחדש ליהפך לקרן אור ובה משיכה לבני הנוער". באופן מעשי הציע החבר להוביל תהליך הדרגתי של צמצום העבודה השכירה שחיסולה היא הדרך להחזיר את כפר גלעדי "למסלול של חברות, שותפות ויצירה".⁴⁴

אולם הצורך בפועלים שכירים לא פחת. בשנת 1958 הגיע האביב מוקדם מהמתוכנן ובעלון כפר גלעדי נכתב: "כבר מורגש המחסור בידיים עובדות ואף קיימים קשיים בקבלת עובדים מהלשכה בקריית שמונה והעונה הבוערת טרם החלה (וכבר) מתקרב מועד קציר החציר".⁴⁵ ניתן למצוא גם מקרים שבהם כפר גלעדי לקח על עצמו להעסיק עשרות פועלי דחק מקריית שמונה כדי לסייע לצמצם את האבטלה שהחריפה לאחר קליטת אלפי עולים חדשים מצפון אפריקה באמצע שנות החמישים.⁴⁶ כך גם בסוף 1961 נמנע הקיבוץ מפיטורי פועלים בחודשי החורף בעקבות בקשת מועצת פועלי קריית שמונה על רקע "מצב עבודה קשה בחודשים אלה במקום".⁴⁷ אלא שמחווה כאלה לא שינו את כללי המשחק הבסיסיים של הכלכלה באזור.

שנות השישים: התרחקות ופעמוני אזהרה

אם שנות החמישים הראשונות התאפיינו בהתגייסות נרחבת של אנשים מכפר גלעדי לסיוע במעברה בקריית שמונה, הרי שהחל מאביב 1953, עת הכרזתה של העיירה כרשות מקומית

43 'חבר', על הגבעה, 26 באוקטובר 1956, עמ' 35–37.

44 שם.

45 'מפנקסו של רכז המשק', על הגבעה, 21 במרץ 1958.

46 על הגבעה, 23 בנובמבר 1956, עמ' 2.

47 על הגבעה, 29 בדצמבר 1961.

עצמאית, החל עידן חדש ביחסי הגומלין בינה לבין הקיבוץ השכן. בשנים הבאות הידלדל הקשר האנושי הרציף עקב המעבר לשוק העבודה, וכל יישוב התכנס במידה רבה בתוך עצמו. לצד, מחוות התנדבותיות נקודתיות שיצאו לרוב ממערכת החינוך בכפר גלעדי, המישור הפוליטי היה היחיד בו נמשכו קשרים אמיצים כאשר ראשי המועצה האזורית הפגינו עדיין מעורבות מרכזית במערכת המפלגתית שצמחה בעיירה. ביולי 1955 היה אשר נזרי לראש המועצה הנבחר הראשון של קריית שמונה והאתגר הגדול שניצב בפניו היה קליטת אלפי עולים חדשים מצפון אפריקה. היישוב הצעיר ונעדר התשתיות הכפיל את עצמו בשלב זה ותוך שנה בלבד קלט כ-8,000 עולים, בעיקר ממרוקו, אך גם מתוניס ואלג'יריה. התרבות הפוליטית שהתפתחה בקריית שמונה היתה רעועה וסניף מפא"י המקומי שהיה נותן הטון בפוליטיקה המקומית סבל מחוסר שקט מתמיד. ב-1958 התפתח משבר בקרב המוסדות המקומיים בקריית שמונה וציון כהן, מזכיר מפא"י בגליל העליון התייעץ עם חברים מקיבוצי הסביבה והחליט לגייס שניים מחברי כפר גלעדי לתפקידים בעיירה: גרישה שינקמן ריכו במשך מספר חודשים את סניף מפא"י ויצחק שלו נטל על עצמו את תפקיד מזכיר מפא"י.⁴⁸ יצחק שלו היה לדמות המשמעותית האחרונה מהקיבוץ שפעלה בתוך העיר ואחזה בעמדת השפעה ציבורית. ניגוד העניינים שנבע מהגעתו מיישוב שהעסיק מספר רב של פועלים מקריית שמונה, לא העיב על כניסתו לתפקיד והוא אף סייע לחיבור בין המועצה המקומית למועצה האזורית. כך לדוגמה, היה קולנוע 'חרמון' המקומי מלא עד אפס מקום כשהתקיימה בו עצרת 'יום ההסתדרות', בה נאמו נזרי מזה, ושלו מזה, כשמקהלת המועצה האזורית הגליל העליון וקבוצת רקדנים מכפר גלעדי מילאו את החלק האומנותי.⁴⁹ מכתב שכתב שלו לסעדיה גלב מכפר בלום מבטא את רמת המעורבות הגבוהה שלו בנעשה בעיירה הסמוכה ואת האכפתיות שגילה ביחס למתרחש בה. שלו תאר כיצד "בין כה וכה קריית שמונה גדלה ויפתה ממש ודי מתקדמת", אך התלונן על ההשקעה הממשלתית החסרה לעומת הנגב: "המודה בארץ היא עכשיו דרום. שם בונים ושם מקימים מפעלים גדולים, יש לזה סיבה מוצדקת אבל אותנו זה לא מחמם".⁵⁰ לסיום ציין את המצב המוזר בו הוא כחבר קיבוץ יודע הרבה פחות על הנעשה במשק מאשר בקרייה בה הוא מרכז את עיקר מאמציו: "נוצר מצב משונה. כשתחיה [קריית] אומרת: אצלנו – כוונתה לכפר גלעדי. וכשאני אומר אצלנו – הכוונה לקריית שמונה. ואני מרגיש שזה לא טוב".⁵¹

אלא שזמן קצר לאחר משלוח המכתב הזה החל להחלש מעמדו של יצחק שלו בעיירה. בתחילת 1961 התערערו היחסים בינו לבין ראש המועצה המקומית נזרי והתפתח מאבק פוליטי במסגרתו הציג עצמו נזרי כמי שנאבק על עצמאותה של קריית שמונה מול עסקני המועצה האזורית הבוחשים בה ומבקשים להדיחו. התארגנה הפגנה במחאה על כך שמזכיר מועצת פועלי קריית שמונה הוא חבר קיבוץ ואינו תושב המקום.⁵² במקום אחר צוטטה הטחתו במשפחות העולים שהגיעו לקריית שמונה בתקופת 'מבצע יכי': "אתם עולים לנו 30 אלף לירות לכל משפחה" ונכתב כי "התנהגותו

48 ציון כהן, *לטהרן ובחורה*, משרד הביטחון, 1995, עמ' 135; 'מזכיר חדש להסתדרות בקריית-שמונה', *מעריב*, 16 באוקטובר 1958.

49 החלו חגיגות ההסתדרות לציון ל"ח שנה לקיומה, 7, 27, 7 בדצמבר 1958

50 יצחק שלו לסעדיה גלב, 10 בספטמבר 1960, ארכיון כפר בלום.

51 שם.

52 יפגינו נגד מזכיר מ.פ. קריית-שמונה, 27, 6 בפברואר 1961. 'מאמצים נמרצים להדחת א. מרי בקריית-שמונה', *הארץ*, 10 ביולי 1961.

'הפיאודלית' לא הגבירה את חיבת התושבים לתנועה הקיבוצית.⁵³ פעילותו של שלו עלתה על שרטון ואף שימשה בסיס לביקורת פומבית נוקבת שנמתחה על כפר גלעדי ועל יחסו לפועלי העיירה. מי שביטאה את הדברים היתה דווקא עליזה לבנברג, אשת חינוך שעבדה בקריית שמונה, אליה הגיעה מתל אביב עם פרישתה לגמלאות. לבנברג, בשר מבשרה של תנועת העבודה, פרסמה יומן בכתב העת 'קשת' ובו האשימה את כפר גלעדי בכך שנמנע מלשלם לפועלי קריית שמונה שעבדו בו את זכויותיהם הסוציאליות. מבחינתה, הקיבוץ השכן "מעוז התנועה הקיבוצית בימים עברו" נודע "ביחסו הקשה לפועליה הרבים ובערמומיות המסחרית של עסקניה הכלכליים".⁵⁴ היא תיארה הלך רוח לוחמני בעיירה, תכנית להשבית את הפועלים השכירים בקיבוץ: "העיר כמרקחה. הרי זה משהו חדש. עכשיו יראו להם ל'הללו' (אנשי כפר גלעדי והקיבוצים בכלל)".⁵⁵ לבנברג תלתה את העובדה שעד עתה לא פרצה שביתה בכפר גלעדי על אף יחסי העבודה המנצלים בכך שמזכיר מפק"ש יצחק שלו, הוא איש הקיבוץ: "וכי למה זה יקדיח האיש את תבשילו בביתו שלו?" והוסיפה – "אבל גם לא מפתיע הוא שהסיסמה 'הביתה, איש הקיבוץ', עלתה וניסרה פתאום".⁵⁶

נראה כי אנשי כפר גלעדי נחשפו בפעם הראשונה לביקורת נוקבת וישירה שהוטחה בהם והעמידה במבחן את דימויים העצמי. אנשי הקיבוץ שראו עצמם 'מלח הארץ', חקלאים בעלי זכויות ציוניות והתיישבותיות המקיימים חברה צודקת והוגנת, נדרשו לבחון את דרך פעולתם מול העיירה הסמוכה ואת השיקולים שעמדו בבסיסה. בסופו של דבר הודחו נזרי ושלו בו זמנית מתפקידיהם וכך הסתיימה תקופת פעילותו של אחרון המעורבים הישירים מכפר גלעדי בחיים של קריית שמונה. הלקח המר שניתן היה להפיק מניסיונו של שלו, בדומה לזה של קרול עשור קודם לכן, היה כי כל ניסיון לנהל את ענייני קריית שמונה מבחוץ נדון לכישלון חרוץ ועל רקע הפערים הכלכליים-חברתיים בין היישובים סופו להגביר את המתח בין היישובים השכנים. פעמוני האזעקה הוסיפו לצלצל גם בשנים הבאות.

תקופת המיתון מעלה את המתח מעל פני השטח

תקופת המיתון שפקדה את הכלכלה הישראלית באמצע שנות השישים החריפה את המציאות התעסוקתית בגליל העליון ואת יחסי העבודה בין כפר גלעדי לתושבי קריית שמונה.⁵⁷ באותה תקופה נשזרו זו בזו שתי פרשיות שהעלו את המתח בין העיירה לקיבוץ לשיא והבליטו את הניגודים בין הקהילות. תקופה סוערת במיוחד זו שהחלה בקיץ 1966 ונמשכה עד אביב 1967 פותחת בפנינו צוהר להבנת התמורה שהחלה להתרחש ביחסי הגומלין בין היישובים ולייצוג מערכת יחסים זו בעיתונות הכתובה ובתודעה המקומית והציבורית בכלל.

53 לבנברג, פרקי קרית-שמונה, תל אביב 1965, עמ' 170. במכתב פרטי לראובן ברקת מזכיר מפא"י טענה לבנברג כי 'תושבי המקום לא ישכחו' משפט נוסף שיצא מפיו: 'אני שונא את העיר הלוונטינית הזאת! עליזה לבנברג לראובן ברקת, ללא תאריך (משוער קיץ 1962), ארכיון מפלגת העבודה, 2-932-1959-244.

54 לבנברג, פרקי קרית-שמונה, עמ' 78.

55 עליזה לבנברג, 'יומן קרית-שמונה', קשת 4 (1961–1962), עמ' 58.

56 לבנברג, פרקי קרית-שמונה, עמ' 170.

57 ראו לדוגמה שאילתא של חברת הכנסת רות הקטין מ-8 בפברואר 1966 לראש הממשלה בעניין 'תעסוקה ושירותים בקריית שמונה', דברי הכנסת, 48, עמ' 1142.

שנות השישים היו שנות התייצבות בקריית שמונה. עולים 'הוזרמו' לקריית שמונה בהיקפים נמוכים יותר והיישוב לא גדל כמעט עקב הגירה שלילית קבועה. זו קיזזה בהתמדה את הגידול הדמוגרפי. בשנים אלה חלה התפתחות מסוימת באופי העירוני של היישוב ובצמיחת מוסדות חינוך ותרבות אך הריק הכלכלי הוסיף לאפיין את המקום. השינוי המשמעותי שהתרחש בשלב הזה ביחסי הגומלין המתוארים כאן הוא מעבר של המוסדות המייצגים בקריית שמונה מהשלמה ומחאה שקטה למאבק ממשי בתחום התעסוקה מול קיבוצי האזור וכפר גלעדי במרכזם. התסכול על המציאות הלא שוויונית בתחום אמצעי הייצור והתחוויה שעל רקע המיתון עלולה המציאות הכלכלית- חברתית בעיירה להיפגע פגיעה אנושה, הביאה את המועצה המקומית ואת מפק"ש לנהל מאבק נחוש. השחיקה במעמדה הסמלי של התנועה הקיבוצית בשנים אלה תרמה לשינוי נוסף, כאשר העיתונות והמוסדות הפוליטיים הארציים התייצבו, לפחות במידה מסוימת, מאחורי תביעותיה של קריית שמונה.

המאבק הראשון הופיע סביב הקשיים הכלכליים החמורים אליו נקלע מפעל 'מחפרים' בכפר גלעדי שהוקם ב-1958 והרכיב כלים הידראוליים לעבודות עפר. בסוף יולי 1966 קיבלה הנהלת המפעל החלטה עסקית לפטר 15 מהפועלים השכירים מקריית שמונה שהועסקו במפעל.⁵⁸ על רקע המצב הכלכלי בארץ ובאזור היה ברור שהפיטורים גוזרים על מפרנסים אלה, המטופלים במשפחות ברוכות ילדים, אבטלה ממושכת, עוני ומצוקה. מועצת פועלי ק"ש פעלה תחילה לאלץ את הקיבוץ למצוא למפוטרים עבודה חלופית בתחומה אולם משנאשאה למנוע את רוע הגזירה דרשה להעניק למפוטרים פיצויים מרביים – על פי ההסכם הקיבוצי הארצי 'ליחסול העבודה השכירה'.⁵⁹ סירוב הנהלת הקיבוץ לדרישה זו נתן את האות להחרפת המאבק. בכפר גלעדי היו משוכנעים כי המשק עשה כל מאמץ למנוע פגיעה בפועלים: הפיטורים הושהו כמה פעמים ומספר המפוטרים צומצם למינימום האפשרי. אך הפרשה מאנה למרבה ההפתעה, לרדת מסדר היום הציבורי במשך חודשים ארוכים.

המציאות העגומה בעיירה והחשש ש'מחפרים' יהווה ראשית לאפקט דומינו תעסוקתי באזור דחקה את מועצת הפועלים של קריית שמונה (מפק"ש) לפעול בכל דרך למנוע את הפיטורים. מיכאל יעקובי, רכז המחלקה לאיגוד מקצועי במפק"ש חשש שקיבוצים נוספים באזור ינצלו את מצב שוק העבודה כדי לפטר פועלים בתנאים גרועים, בניגוד להסכם הקיבוצי, ובהנחה שיוכלו לגייס פועלים זולים יותר, פועלי דחק, בשעת הצורך. יעקובי הרשה לעצמו להתפרץ לשיחה בין הנהלת 'מחפרים' לעובדים, עודד הכרזה על שביתה, וסימל בכך את הדרך העצמאית והנחושה שמפק"ש בחרה, לראשונה, לנקוט במסגרת המאבק בשכניה. לא חלף זמן רב ופרצה שביתת שבת הפגנתית ברחבי הקיבוץ.⁶⁰ למעלה ממאה פועלים נוספים מקריית שמונה היו שכירים בשנה זו בכפר גלעדי ומפק"ש איימה כי גם הם (בכלל זה בבית ההארכה ובמחצבה) יצטרפו לשביתה. אחד משיאי העימות התרחש כשנציגי מפק"ש שהגיעו לבקר את השובתים גורשו משטח המשק. המשטרה הועקה אף היא למקום בעקבות תלונת הקיבוץ על חדירה לרשות היחיד וחשש לקטטה.

58 פרוטוקול אסיפת החברים בכפר גלעדי, 23 ביולי 1966, ארכיון כפר גלעדי. 'מפוטרי "מחפרים" שובתים', דבר, 5 באוגוסט 1966

59 מהלך עליו סוכם בספטמבר 1964 בין שלוש התנועות הקיבוציות להסתדרות, ראו: זאב צוה, *הקיבוץ המאוחד בישובה של הארץ*, כרך 4, עמ' 21.

60 'ההסתדרות תובעת ממ.פ. קריית שמונה לקבל את הכרעתה בסכסוך עם כפר גלעדי', דבר, 8 באוגוסט 1966.

הופעתו של מאבק מקצועי פועלי הפתיעה את אנשי כפר גלעדי שעמדו מולו.⁶¹ לפרשת 'מחפרים' היה גם ממד סמלי. כפר גלעדי נמצא בעיצומן של הכנות לחגיגות היובל ליסוד הקיבוץ, הזדמנות לפרוס את הישגי הקיבוץ, להתרפק על ערכיו ולבדוק במבט לאחור את פועלו ואת דבקותו בערכיו. העובדה שבעיצומן של ההכנות לחגיגה הגדולה התפתחה שביתה של פועלים על נשיהם וילדיהם, נושאי שלטים וכרזות, בקרבת חדר האוכל ומזכירות הקיבוץ, העיבה על האווירה. ההתרחשות עוררה זעם אך גם חייבה לקיים בירור פנימי וחיצוני בסוגיית העבודה השכירה על כל משמעויותיה.⁶²

הקיבוץ מצידו היה משוכנע שהעברת הסכסוך לטיפול של ההסתדרות יבטיח לו כבעבר גיבוי ותמיכה בשיקוליו אולם להפתעתו, לראשונה, התייצבה המחלקה לאיגוד מקצועי מאחורי הפועלים.⁶³ ההסתדרות הקימה שלוש ועדות, בזו אחר זו, בניסיון לפתור את המחלוקת שנתגלעה 'בתוך המשפחה' ההסתדרותית, בין הקיבוץ למפק"ש אולם ניגודי האינטרסים העמוקים היקשו על מציאת עמק השווה. לקושי להציע פשרה תרמה גם העיתונות הבלתי-מפלגתית שתמכה במאבק, והציגה אותו כהגנה חיונית על פועלים מוחלשים. משה אגמי, מוותיקי כפר גלעדי, ביטא מעל דפי 'דבר' את זעמו על מועצת הפועלים השכנה. הוא קבל כי היא נהגה בכפר גלעדי כאילו היה מעביד קפיטליסטי ולא משק הסתדרותי-סוציאליסטי: "חברי ואני יודעים פרק בענייני עבודה ודאגתנו לפועלי 'מחפרים' ודאי אינה נופלת מדאגתם של עסקני מועצת הפועלים. העבודה השכירה בקיבוץ היא שאלה עדינה ורגישה, ולכן דרשנו שהמוסדות העליונים של ההסתדרות יהיו הפוסקים בעניין ולא מוסדות מקומיים שהם צד בסכסוך ונתונים ללחץ טבעי, ואולי צודק, של הנוגעים בדבר".⁶⁴

אולם ניסיונות הנהלת הקיבוץ לזכות בלגיטימציה לעמדתה ולתמיכה מהמוסדות התנועתיים נכזבו. מוסדות ההסתדרות וגם הנהגת 'האיחוד' היו רגישים להלך הרוח הציבורי ולא יכלו להתעלם מדרישות הפועלים מקריית שמונה.⁶⁵ במידה מסוימת, הם התייחסו לכפר גלעדי כנוהג על פי פרקטיקות של מעביד קלאסי. השתייכותו לתנועת העבודה ולמוסדותיה הפכה למכשול כיוון שהיא חייבה סולידריות רבה יותר מהחוק היבש ביחס לפועלים המפוטרים. התחושה הכללית היתה שידי הקיבוץ כבולות וגבר הרוגו על הוועד הפועל שדרש מהמשק להסביר את הרקע לפיטורי כל עובד ועובד. תהליך מיצוב הקיבוץ כ'בעלי הון' מול הפרולטריון העירוני השכך, הפך את הלך הרוח בישיבות בפורומים השונים בקיבוץ, ללוחמני.⁶⁶

על רקע המיתון בארץ ובגליל, הפכה הפרשה לסמל ליחסי התלות שנוצרו בין היישובים ולעובדה שכמעט שני עשורים לאחר הקמת המדינה, הפערים הכלכליים החברתיים עדיין רחוקים מלהצטמצם. בהדרגה חדרה ההכרה בשחיקה שחלה במעמדה של התנועה הקיבוצית וברוחות

61 יעקב ארז, 'אחרי פיטורי פועלים ב"מחפרים" מחריפה האבטלה בקריית שמונה', מעריב, 19 ביולי 1966.

62 מו"מ על פשרה עם מפוטרי "מחפרים", 27, 14 באוגוסט 1966.

63 פרוטוקול אסיפה כללית, 5 באוגוסט 1966, ארכיון כפר גלעדי.

64 דוד שלו, 'סכסוך עבודה חמור על עבודה שכירה בכפר-גלעדי', 27, 31 באוגוסט 1966.

65 שנות השישים התאפיינו בפער ההולך והולך בין קבוצת הפעילים בתנועות הקיבוציות לבין הלך הרוח שפשה בקיבוצים עצמם. אלון גן, 'שינויים חברתיים בחברה הקיבוצית בשנות השישים', עיונים בתקומת ישראל 16 (2006), עמ' 370.

66 פרוטוקול ישיבת המזכירות 22 בדצמבר 1966. פרוטוקול מזכירות, 6 בינואר 1967, ארכיון כפר גלעדי.

החדשות שלא פסחו על תדמיתו של הקיבוץ הצפוני. תיאור הפרשה ב'מעריב' שרטט את הפערים המובנים שהתפתחו בגליל וסימל אותם במיקום הטופוגרפי של שני היישובים:

באזור התיישבותי משותף, נתהוותה מציאות כלכלית-חברתית בעלת ניגודים קוטביים: שני מעמדות, עם פער גדול ביניהם. למעלה, תרתי משמע, כפר גלעדי. בקצה המדרון למטה, קרית-שמונה. כי בשנות הפיתוח וההתרחבות הגדולה בנו בקרית-שמונה בתים ואיכלסו אותם. במשקי האזור הוקמו מפעלי תעשייה ומלאכה רבים, אך לא בקרית-שמונה, שמספר אוכלוסייתה מנה יותר מכפליים מכלל חברי כל משקי האזור. מפעלי תעשייה ומלאכה הוקמו, לעשרות, לא ביישוב העירוני הגדול, שלא היו לו מקורות תעסוקה, אלא במשקים החקלאיים, שהיו להם שדות וכרמים, מטעים ומדגה.⁶⁷

התמורה במעמד התנועה הקיבוצית ניכרה כאן: התייחסות לקיבוץ כאל תנועה חלוצית המיישבת את הספר הומרה בדימוי של חברה המבססת את מעמדה הכלכלי-חברתי הגבוה בזכות העורך הפוליטי האיתן שלה. כפר גלעדי הוצג כמי ששולט, כמו שכניו קיבוצי הגליל העליון, באמצעי הייצור, וחבריו תוארו כמעבידים בעלי עניין ומנהלי עבודה בשעה שכמעט אחד מכל חמישה מפרנסים מקריית שמונה תלוי בהם, ואלה, על אף 'תת הקיום' הרווח בעיירתם, חסרי כל גיבוי מוסדי. בניגוד לסיפא של פרשנות עיתונאית, ראינו שמוסדות ההסתדרות והתנועה הקיבוצית התייצבו במקרה הזה, יותר מאשר אי פעם, מאחורי פועלי קריית שמונה במצוקתם.

מחוזקת מהתמיכה לה זכתה, החריפה מועצת הפועלים את המאבק מול סירובו של כפר גלעדי לקבל את כללי המשחק החדשים ודרשה מבית הדין העליון של ההסתדרות להוציא את כפר גלעדי מהארגון.⁶⁸ העלאת הדרשה להוציא את חברי אחד הקיבוצים הוותיקים בישראל מההסתדרות על ידי מועצת פועלים של עיירת פיתוח ביטאה את המציאות החדשה ביחסי הגומלין הפוליטיים. רק בשלב זה, כאשר בכפר גלעדי התברר שהוא נותר לבד במערכה,⁶⁹ לאחר ניסיון למצות כל דרך לצמצם את ההוצאה ואת ההפסד במאבק המקצועי הממושך הסכימה מזכירות הקיבוץ להגיע להסכם עם הפועלים ולשלם למפוטרים את התעריף הגבוה שנקבע בהסכם לחיסול העבודה השכירה.⁷⁰ 'ניצחונה' של מועצת פועלי קריית שמונה במאבק הממושך סביב 'מחפרים' היה עגום. המאבק הנחוש והממושך תוך שימוש באמצעי התקשורת ובלחצים פוליטיים בתוך ההסתדרות, היה ביטוי להתבגרותה של קריית שמונה ולעצמאותה. אולם, בסופו של דבר, היה זה הישג נקודתי והמאמץ העיקש, שזכה לתמיכה תקשורתית, הסתכם בהגדלת סכום הפיצויים של קבוצת פועלים שנפלטה ממעגל העבודה ולא בשינוי תשתיות הפעל.

בעצם ימי המיתון נשזרה במחלוקת הנ"ל פרשה נוספת שהמחישה את הפערים העמוקים בין קריית שמונה לקיבוצי האזור בכלל ובהם כפר גלעדי בפרט. במהלך 1966–1967 התנהל מאבק חריף על השאלה: מה יעלה בגורלה של 'רשות החולה'. עם השלמת ייבוש החולה זכו היישובים החקלאים בגליל העליון בעשרות אלפי דונם של קרקעות. על שטח בן 23,000 דונם, בו התרכזו אדמות הכבול, הוקמה 'רשות החולה', כיוון שההנחה היתה שאדמת הכבול באזור זה תדרוש השקעה כספית רבה ויהיה קושי להפוך אותה לרווחית. החברה הממשלתית שפעלה במקום

67 אהרון דולב, 'מחלוקת בין הכפר לבין הקריה', מעריב, 10 במרץ 1967.

68 'סכסוך עבודה בין כפר גלעדי לקרית-שמונה', מעריב, 28 בפברואר 1967

69 ישיבת מזכירות, 3 במרץ 1967 (כתוב בטעות 1966) ועדת משק, 9 במרץ 1967, ארכיון כפר גלעדי.

70 ועדת משק, 12 במרץ 1967.

העסיקה מאות פועלים מקריית שמונה, וזה היה למעשה הרווח היחיד של העיירה מתהליך ייבוש החולה. פרויקט לאומי זה שמומן בתקציבי עתק על ידי הממשלה והקרן הקיימת לישראל העניק ליישובים החקלאיים באזור אדמות מניבות תוצרת חקלאית והכנסות שנים רבות קדימה, בשעה שקריית שמונה הסתפקה במקור תעסוקה חיוני שהועיל לעובדים שהתפרנסו מעבודה קבועה בו אך כמובן לא הצמיח תשואות נוספות ליישוב שסבל ממחסור כלכלי.

המועצה האזורית הגליל העליון פעלה בשנות השישים בניסיון לפרק את רשות החולה ולחלק את אדמותיה ליישובים. רשות החולה נטען, מסבה הפסדים ניכרים לקופת המדינה בשעה שהיישובים החקלאיים באזור עדיין זקוקים להשלמת חלקות האדמה וביכולתם להפוך את שטחיה למניבים. כפר גלעדי היה מרכזי בתהליך הן על רקע דרישת היישוב לקבל חלק משטחי החווה והן כיוון שבראש המועצה האזורית עמד איש הקיבוץ, יעקב אשכולי, שקיווה שיצליח בגיבוי חיים גבתי, שר החקלאות, איש התנועה הקיבוצית להביא לפירוק הרשות.

אלא שמועצת פועלי קריית שמונה יצאה שוב למאבק עיקש גם נגד כוונת סגירה זו. כמו במקרה של 'מחפרים', היה ברור על רקע המיתון שהסיכויים למציאת עבודה חלופית קלושים, אלא שכאן היו צפויים להיפגע מאות הפועלים העובדים במקום. בשלהי ספטמבר 1966 הכריזו 400 פועלי החווה על שביתת אזהרה ומועצת הפועלים המקומית ערכה שימוש בנשקה האחרון ואיימה בהכרזה על שביתה כללית בקריית שמונה.⁷¹ הפגנת הפועלים הביאה לסגירת הכביש ואך פסע היה מהפעלת המשטרה כנגד המפגינים, אך המועצה האזורית העדיפה בסופו של דבר להנמיך את להבות ההתנגשות.⁷² גם סביב סוגיה זו התייצבה העיתונות הבלתי מפלגתית לצידם של פועלי קריית שמונה. ב'מעריב' דווח בסתיו 1966 על ביקור במקום: "שעתם של הקיבוצים דוחקת. ובמציאות האזורית – קובע מה שדוחק לקיבוצים". הכתבה ציטטה את מנהל ענף הכותנה ברשות החולה שסיפר: "את אנשי כפר גלעדי פגשתי בשדה. והם כבר דיברו כבעלי האדמה. תזדרזו כבר עם הכותנה הם אמרו, עוד מעט צריך כבר לזרוע אספסת".

בתחילת ינואר 1967, בעיצומן של שתי הפרשות שהעלו על פני השטח את המתח ארוך השנים בין קריית שמונה לכפר גלעדי, סביב תחומי הקרקע והעבודה, פרסה מערכת 'על הגבעה', שבועון כפר גלעדי, את תפיסותיה סביב פרשת 'רשות החולה'. היא יצאה נגד המגמה המסתמנת להימנע מפירוק החווה ולהעניק לכפר גלעדי בתמורה חלקת קרקע חמישית אך מרוחקת דווקא באזור נוטרה שתצטרף לארבעה ריכוזי קרקע המפוזרים ברחבי הגליל העליון. הקיבוץ הוותיק בצפון הגליל העליון, שאנשיו היו בעלי ההשפעה המרבית על תהליכי הקצאת הקרקע בעמק החולה, הן בתקופת המנדט והן לאחר הקמת מדינת ישראל, קבל:

אחרי חמישים שנות חיים בכפר גלעדי קיווינו שהמוסדות הנוגעים בדבר, יבינו סוף סוף שיש להשלים לנו את מכסת הקרקע [...] לא עלה על דעתנו שמוסדות ההסתדרות יירטעו מכך תחת לחץ פועלי הרשות, הסבורים שחזקה להם על האדמה משום שמשוהו הכניס לראשם שאם יעבירו חלק מאדמת

71 'מתינות השוטרים מנעה מהומות ברשות החולה', מעריב, 28 בספטמבר 1966

72 אסיפה כללית 22 באוקטובר 1966, ארכיון כפר גלעדי.

הרשות לקיבוצים, יישארו הפועלים מחוסרי עבודה, ומנצח על המלחמה הזאת נציג ההסתדרות בקריית-שמונה.⁷³

כפר גלעדי הוצג כמי שזכאי לקבל את הקרקע "בזכות ישיבתנו כאן יובל שנים".⁷⁴ הטקסט הזה מלמד על הדימוי העצמי של כפר גלעדי ועל הדרך בה ראו דובריו את תושבי קריית שמונה שלפתע קמו ופתחו במאבק להגנת האינטרסים שלהם. ביטאון כפר גלעדי יצר הבחנה ברורה בין ההתיישבות החקלאית שנצמדה לאדמה – לה מגיעה זכות ('חזקה') "על כל דונם אדמה בה רואים את מקור יניקתם האחד ולתמיד". לבין הפועלים העירוניים – הזוכים כאן לדה-לגיטימציה ומוצגים באור ביקורתי, כיסוד לא פרודוקטיבי, לא אחראי וכמי שאינם באמת מעוניין לתרום לבניין הארץ:

והרי כן הדבה פועלי הרשות מעדיפים לחיות בקריית-שמונה, פטורים מעול האחריות לבנין משק עצמי ומהגנה עליו, לעבוד בשכר לפי שעון, להיות חופשיים. להכריז שביתות השכם והערב ובשעת רצון וכושר לעזוב את הגליל ולעבור למרכז הארץ, ומי יודע אם לא הרחק מזה. ממתן יש לאנשים כאלה זכות על הקרקע?

המאמר מתעלם מההקשר הרחב של עולים חדשים שנשלחו באלפיהם לקצה הארץ מבלי יכולת בחירה, ללא תשתיות מספקות, הנאלצים לנהל קרב מאסף בניסיון להבטיח את פרנסתם. מערכת עלון כפר גלעדי הנגידה בין התנועה הקיבוצית לבין הפרולטריון העירוני והדגישה את ההבדל בין החקלאים מרצון "לאנשים שהם שכירי יום בחקלאות רק משום שלא נזדמנה להם עבודה אחרת". הטקסט חותר תחת האתוס הסוציאליסטי של מלחמת מעמדות ומאבק לגיטימי של הפועלים על זכויותיהם: "אנו לא נשבות. לא ניסע לירושלים או לתל אביב להפגין ולא נאיים במהומות". מסיום הדברים עלתה התחושה שכפר גלעדי אינו זוכה לתמיכה לה קיווה בידי גופי תנועת העבודה שסוגיית הצדק בפרשה הזו נראתה להם מורכבת יותר: "אנו מקווים שהעקרונות אשר קודשו ע"י מעצבי דרכה של ההתיישבות יכובדו ויקוימו. אנו בוטחים במוסדות ההסתדרות שיעמדו ויחזרו בהם. אנו סומכים על התנועה הקיבוצית כולה שתעמוד לימינו. אנו מאמינים שיש דין ויש דין בישראל!"⁷⁵

אולם לאכזבת המשק, התברר ששר החקלאות חזר בו מהחלטתו לפרק את 'רשות החולה'. יו"ר המועצה האזורית, אשכולי, שיתף את חבריו למשק בהלך הרוח הציבורי שפנה נגד הקיבוץ: "לצערנו אין העיתונות תומכת בנו, אלא תומכת בפועלי קריית שמונה".⁷⁶ האכזבה מהיעדר תמיכת המוסדות הביאה את יו"ר המועצה האזורית לסרב לקחת חלק בפגישת פיוס בין הצדדים, בעת ביקור אהרון בקר, מזכיר ההסתדרות, בקריית שמונה.⁷⁷

פירוק 'רשות החולה' הושלם רק חמש שנים מאוחר יותר. עמדת כפר גלעדי בשתי הפרשיות שהתרחשו בתקופת המיתון התבססה על רציונליות כלכלית ועל הכחשת היעדר הצדק החלוקתי שהמשיך לעצב את היחסים המרחביים והכלכליים-חברתיים בגליל העליון גם בשנות השישים.

73 'על הפרק', על הגבעה, 6 בינואר 1967

74 שם.

75 שם.

76 אסיפה כללית 22 באוקטובר 1966, ארכיון כפר גלעדי.

77 פרוטוקול מזכירות כפר גלעדי, 6 בינואר 1967, שם.

אלא שעל רקע המצוקה שהתהוותה בקריית שמונה הן הולידו מאבק מעשי וסמלי בין היישובים השכנים. הפעולה העצמאית של רשויות העיירה הפכה אותה אט אט לכוח מתחרה, חצוף⁷⁸ ועוין לאינטרסים, לדימוי העצמי ולתדמית של הקיבוץ הוותיק, ובדרך נוצרו גם משקעים ודימויים שליליים.

לשלב הזה של התרחקות, הסתגרות והתפרצות עימותים גלויים סביב שוק העבודה נלוו פעם אחר פעם ניסיונות להידברות בין היישובים. חלק מהמפגשים התקיימו בכפר גלעדי ואחרים בקריית שמונה, גם קהל המשתתפים היה דינאמי.⁷⁹ למפגשים הכנים התלוותה תחושת פגיעה, מרירות ועלבון דווקא בקרב חברי הקיבוץ. אלה התקשו לראות בגילויי העצמאות והמאבק הנפרד על האינטרסים של תושבי קריית שמונה שלב הכרחי להתפתחות המקום ולהתגבשות יחסי הגומלין בין היישובים. כך בליל שבת בשנת 1963 התארחו ראש מועצת קריית שמונה ופקידיו הבכירים עם נשותיהם לשיחה עם חברי כפר גלעדי. 'על הגבעה' דיווח: "דברי החברים שהשתתפו בשיחה היו חדורים התמרמרות. מצד אחד קבלו החברים ברצון את נכונות אנשי הקריה להדק את הקשרים, אך שאלו: למה מגיעה לנו מנה קדושה כזו של השמצות בעיתונות ולמה מיחסים לנו כוונות רעות בעד פעולות עזרה ומעשים טובים."⁸⁰ למפגש נלוו תכניות לעצרת חג משותפת לשני היישובים ביום העצמאות ולפעילות חינוכית משותפת לבני הנוער. גם על רקע משברי 'מחפרים' ו'רשות החולה' התמיד המאמץ ליצור מפגשי שיח והקשבה. שוב הגיעו ראשי 'המערך' במפק"ש לארוחה ושיחה בקיבוץ – חברי הקיבוץ שיתפו את אורחיהם בימי הקמת כפר גלעדי והזכירו את תרומת חברי המשק להקמת העיירה ולפיתוחה. הם התייחסו גם ל"אוירת הזרות ולפעמים אפילו שנאה מצד חוגים מסוימים בקריה כלפי הקיבוצים" והעלו "טרוניות קשות נגד מועצת הפועלים ועסקניה ופעילה אשר יצרו מצד הקיבוצים רצון להתנער מכל שיתוף עם אנשי הקריה".⁸¹ מפגשי ההידברות נראים במבט לאחור כקצף על פני המים. הם לא היו מפגש טבעי, שוויוני, בלתי אמצעי המתבסס על חיי שילוב ושיתוף במרחב הצפוני. כך שגם אם נדמה היה בשלב הזה של שנות השבעים הראשונות שחלה רגיעה ביחסים ההדדיים, מתחת לפני השטח הוסיפו לרחוש רגשות עזים של ניגוד ואלה תורגמו גם למישור הפוליטי.

'לא כולם הלכו למח"ל' – כפר גלעדי בעקבות המהפך

שנות השישים התאפיינו במאבקים בין היישובים בתחום יחסי העבודה והקרקע אך ההגמוניה הפוליטית של תנועת העבודה בארץ ובקריית שמונה נשמרה. התרגום של התחושות והזהויות למרד קלפיות היה הדרגתי. המהפך הפוליטי שהתרחש במאי 1977 פתח עידן חדש בתולדות מדינת ישראל וסימל את התמורה ביחסי הגומלין בין 'ישראל הראשונה' והתנועה הקיבוצית בתוכה לבין 'ישראל השנייה' ועיריות הפיתוח. בכפר גלעדי נחוותה עליית מנחם בגין ו'הליכוד' לשלטון כ'מהלומה שהותכה על ראשו'. גיליון 'על הגבעה' שפורסם מיד לאחר המהפך הוקדש

78 ההתנגדות להחלפת הקרקעות זכתה בדיון פנימי לכינוי 'הסתה' ('ההסתה היא גדולה מאוד'): אסיפה כללית 22 באוקטובר 1966, ארכיון כפר גלעדי.

79 לדוגמה, בקיץ 1964 נערך מפגש בין נציגי הדור הצעיר של מפא"י בקריית שמונה ומשקי הסביבה: דוח מישיבת מזכירות חוגי הצעירים בקריית-שמונה ונציגי הדור הצעיר ממשקי הסביבה – 17 באוגוסט 1964. ארכיון מפלגת העבודה.

80 'עם אנשי הקריה', על הגבעה, פסח תשכ"ג, 26 באפריל 1963.

81 דו-שיח של קריית שמונה עם כפר גלעדי, ארכיון מפלגת העבודה, 406-1966-932-2.

לערב חג השבועות, החג שעוצב במשק כחג לאומי-חברתי-חקלאי ואיפשר לתנועה הקיבוצית לפאר את הישגיה ולזקוף את קומתה. עלון הקיבוץ בחר להשתמש בדימוי שהעיד על תחושתם הקשה של החברים: "איכרים היושבים לרגלי הר הגעש, חוזרים לאחר האסון לכפרם השדוף ומתחילים להקים הריסותיו. גם על תנועת העבודה להקים הריסותיה". המערכת הפצירה בחברים לא "לאבד את העשתונות ולשקוע בדיכאון" אלא להעלות את חשבון הנפש על "ראש שמחתנו [...] לאחר הבחירות". הדור הוותיק שחש כי המהפך, על הממד המזרחי והאנטי-קיבוצי שנכלל בו, מעיד על כישלונה של התנועה הקיבוצית, קרא לאיחוד התנועות הקיבוציות ולכוחות הצעירים להוביל את הקיבוץ לניסוח עדכני של תפקידו החברתי, "להופיע כחיל חלוץ בתנופת חידוש זו". מפתיעה ומלמדת העובדה שהטקסט לא התייחס ישירות לעיירה השכנה. הוא קרא להחיש את קצב חיסול העבודה השכירה כיוון ש"התמיכה הגדולה בבגין בעיירות הפיתוח נובעת מהשנאה הגדולה ל'נותני לחם'", הקיבוצים: "כל עוד נהיה מעבידים, לא נצליח להיות חברים, ידידים, או סתם שכנים טובים".⁸² בשלב זה נראה היה שעליית הליכוד היא תקלה חולפת וכפר גלעדי עתיד לשוב במהרה כחלק מתנועת העבודה להגמוניה ארוכת השנים: "נהיה אופוזיציה חזקה ועיקשת, נאבקת על דרכה, בכבוד, בתבונה ובדרך קונסטרוקטיבית. נקבל את המציאות בראש זקוף ובנכונות למעשים גדולים". מאידך התגובה ל'מהפך' כללה גם הכרה בשינוי הצפוי ביחסי הגומלין בין השלטון המרכזי לתנועה הקיבוצית וקריאה לכפר גלעדי להיערך לשנים בהן השלטון החדש יערים קשיים כלכליים על התנועה הקיבוצית.⁸³ לפתע, שב שיתוף הפעולה המעמדי עם פועלי העיר והעיירה להופיע כמטרה מרכזית של כפר גלעדי והתנועה כולה: "יש לנו, לפועלי הייצור, להתיישבות ולאינטליגנציה העובדת, אינטרס משותף ביצירת ברית הדוקה שתגן על העובד העירוני מפני שרירות השוק החופשי ומפני דיכוי באמצעות החוק".⁸⁴ הפצעתה של ברית מחודשת בין חברי הקיבוץ לפועלים העירוניים וחזרתו של השיח הסולידרי לאחר שנים של התנכרות לשותפות הגורל הזו נומקה בצורך להגן "על ההתיישבות העובדת מפני מגמות של פירוק והצרת צעדים".

הפוליטיזציה של יחסי הגומלין בין כפר גלעדי לקריית שמונה והמתח השלילי שנלווה לה הגיעו לשיא במערכת הבחירות לכנסת העשירית, בקיץ 1981. ראש הממשלה, מנחם בגין, האשים בנאומיו את תנועת העבודה בגישה מפלה ומתנשאת כלפי המזרחיים. המתח הרב, הפוליטי-עדתי-זהותי שאפיין את מערכת הבחירות הזו, הצטרף לרגשות הטעונים בגליל העליון מזה עשרות שנים. בעיתונות המקומית בקריית שמונה פורסם כרוז ובו קריקטורה המציגה את קיבוצי הגליל העליון, שאחד מהם היה כפר גלעדי, כזאבים צמאי דם העטים על העיירה.⁸⁵ לאחר הבחירות, בעת שראש הממשלה האשים את הקיבוצניקים 'המיליונרים' כמתנשאים,⁸⁶ מיהרה מזכירות כפר גלעדי לשלוח מברק מתרעם לראש הממשלה ותבעה ממנו לחזור בו מדבריו. במברק הובלטה ישיבתם של הקיבוצים על הגבול, נשיאתם בעול הביטחון הלאומי וסבלם מהפגזות והתנכלויות המחבלים.⁸⁷

82 'בהתקדש חג', על הגבעה, 22 במאי 1977, מס' 109, עמ' 8.

83 שם.

84 'ההסתדרות בסכנה! נחלץ כולנו להגנתה!!!', על הגבעה, 10 ביוני 1977.

85 שלמה סבירסקי, לא נחשלים אלא מנוחשלים, ברירות הוצאה לאור 1981, עמ' 104-119.

86 אניטה שפירא, 'הקיבוץ והמדינה', עיונים בתקומת ישראל 20 (2010), עמ' 204-205.

87 'הוועדה המרכזית דוחה דברי בגין נגד הקיבוצים', דבר, 5 באוקטובר 1981.

קרקעות וצדק חלוקתי

רק ב-1983 נבחר, לראשונה, בקריית שמונה, ראש עיר מטעם 'הליכוד', פרופסר אורן. בשנות כהונתו הממושכת של אורן לא התממש החשש של חברי כפר גלעדי מהיווצרות עימות בין היישובים מלובה על ידי הניגוד הפוליטי הכלל ארצי. אורן מספר בזיכרונותיו כי היה חשוב לו, כבר במהלך מערכת הבחירות, לאותת לקיבוצים השכנים כי ברצונו "לשנות את הרושם הרע שהותיר בהם הליכוד של אז, שהציג אותם כזאבים הטורפים את תושבי קריית שמונה". שיתוף הפעולה הפורה שיצר עם ראשי המועצה האזורית הביא להעברת קרקע משטח השיפוט שלה לעיירה ששימשה להקמת שכונה חדשה ולפיתוח אזור התעשייה העירוני.⁸⁸ לקראת סוף המאה העשרים, ציינה קריית שמונה יובל שנות קיום ואילו בכפר גלעדי חלפו כבר חגיגות שמונים שנה לעלייה על הקרקע. בשנים האלה השתנה הגליל העליון ונדמה היה שהוסרו גדרות הבידוד בין העיירה לקיבוצים שסבבו אותה: תלמידים מקריית שמונה התקבלו בזרועות פתוחות במערכת החינוך הקיבוצית, בין היתר בגני הילדים ובית הספר 'עלי גבעה' בכפר גלעדי. הקיבוצים עברו תהליכי הפרטה, שנבעו בחלקם מהצורך להתמודד, כמו גם בכפר גלעדי, עם המשבר הכלכלי שפקד את התנועה הקיבוצית כולה. שנים רבות לאחר גיבוש תכניות אגף התכנון הממשלתי, בראשית ימי המדינה, היתה קריית שמונה למרכז המסחר והשירותים של היישובים שהקיפו אותה: יחסי הגומלין בין הקיבוץ לעיירה לא הסתכמו עוד ביחסי עבודה כשחברי כפר גלעדי הפכו בהדרגה למי שצורכים שירותים בקריית שמונה. קולות חדשים הופיעו בקרב בני דור ההמשך של הקיבוץ והעידו על גיוון השיח הפנימי ביחס לעיירה השכנה. כשערך הסופר סמי מיכאל מסע בעקבות הסיפור הישראלי הוא הצפין לכפר גלעדי, שם שמע מחד גיסא, את נכדו של נחום הורביץ, נמרוד, קובע כי "כפר גלעדי הרים את קריית שמונה. היו פה צדיקים שעשו הרבה למען הסביבה".⁸⁹ ומאידך גיסא, את איילת שביט, נציגת הדור הצעיר שחזר למשק לאחר לימודיו האקדמיים וחשה "שחטאנו בחטא הגאווה ודמות הקיבוצניק היפה, הטוב והמושלם היתה לא נכונה הן עובדתית והן מוסרית מעולם לא היינו טובים יותר, וטוב שנלמד להיפרד מהדמות העילאית הזאת".⁹⁰

בחזרה לקריית שמונה, החסם העיקרי שהטריד את פרנסי היישוב היה היעדר עתודות קרקע שייאפשרו לעיר להקים שכונות חדשות. בתקופת כהונתו של חיים ברביבאי, יורשו של אורן בהנהגת קריית שמונה, התחדדו שוב היחסים בין הנהגת קריית שמונה לבין כפר גלעדי. סוגיית הקרקעות הפכה לסלע מחלוקת שליווה את יחסי שני היישובים במשך חמש עשרה השנים הבאות. המחלוקת התנקזה לשטח של כפר גלעדי ('הבוסתן') שנמצא בגבולה הצפון-מערבי של העיר עליו ביקשה קריית שמונה להקים שכונה חדשה, לאחר שנים של קיפאון. הנהלת כפר גלעדי מצדה חתרה להשיג את המירב מההסדר הצפוי עם קריית שמונה. הדרישה שהעלתה ממנהל מקרקעי ישראל היתה לקבל בתמורה לויתור על השטח, שטח חלופי באזור עמיעד שיישרת את מחצבות הקיבוץ. בשלב הזה, בחר חיים ברביבאי, ראש עיריית קריית שמונה, לחבור ל'קשת הדמוקרטית המזרחית' בה ראה שותפה במאבק לשינוי סדר היום הלאומי וליצירת דינמיקה שתאלץ את כפר

88 פרופסר אורן, ראש עיר תחת אש, הוצאה גלילית 2015, עמ' 149–150.

89 סמי מיכאל, החוויה הישראלית, מערב, אור יהודה 2001, עמ' 16.

90 שם, עמ' 17.

גלעדי להסכים להעברת הקרקע לקריית שמונה בהסדר מהיר.⁹¹ 'הקשת' חתרה לקדם בכל רחבי המדינה רפורמה קרקעית שתתקן עיוותים ישנים בצדק החלוקתי בישראל. ראשיה ראו במקרה המבחן של חלוקת שטחי השיפוט בגליל העליון דוגמה מובהקת לתיקון הנדרש בעוול שנעשה לעיירות הפיתוח.

שיתוף הפעולה הצמוד שנוצר בין ברביבאי למשה קריף, מראשי 'הקשת המזרחית' החדיר לראשונה לזיכרון הפנימי בגליל העליון שיח גלוי וער בשאלות של צדק חלוקתי. ברביבאי צוטט בעיתונות כמי שרואה במאבק בין העיירה לכפר גלעדי 'יומן לסרט הגדול' של מאבק עיירות הפיתוח במועצות האזוריות על עתודות הקרקע של ישראל.⁹² הוא פעל לרתום את ראשי ערי הפיתוח למאבק ציבורי ומשפטי נחוש בשינויים המתרחשים בסטטוס-קוו הקרקעי ברחבי הארץ. המחלוקת על הקרקע בין קריית שמונה לכפר גלעדי נקשרה באחת לדיון הכלל ארצי על שינוי הייעוד של הקרקע החקלאית ועל הצורך בחלוקה מחודשת, שוויונית, של משאבי הקרקע. התחושה שהשפעת התנועה הקיבוצית ותנועת המושבים על ממשלת ישראל נותרה איתנה גם חצי יובל לאחר המהפך הפוליטי הביאה את ברביבאי להחריף את מסריו: "אם הקטיושות לא ניצחו את תושבי קריית שמונה – אז ממשלת ישראל והחלטות הנדל"ן העקומות שלה, בעבר ובהווה, יעשו את זה". ברביבאי הוטרד מהעובדה שקיבוצי הגליל העליון זכו במקביל בתנופה משמעותית בזכות שינוי ייעוד הקרקע והקמת ההרחבות הקהילתיות. צמיחתן של אלה המחישה כי הפער הכלכלי-חברתי באזור עתיד להעמיק גם בשנים הבאות. השנים האלה בהן התעכבה בניית שכונה חדשה בקריית שמונה בשעה שהרחבות קהילתיות צצו ברחבי האזור היו מכריעות בתהליך יציאת הדור הצעיר מהעיירה. התחושה שכפר גלעדי מנצל את מצוקתה האמיתית של קריית שמונה ומשמש תפקיד בהשאתה מאחור קוממה והצטרפה למשקעים ארוכי השנים: "קריית שמונה איננה זקוקה לטובות ולא רוצה שיתנו לה מתנות. הקרקע היא קרקע של הציבור, שניתנה בחכירה לקיבוץ למטרות חקלאיות. החוק קובע, שבהתחלף ייעודה היא חייבת לשוב לציבור. קריית שמונה היא הציבור".⁹³

בשעה שבתחום המקרקעין (כמו קודם לכן בשוק העבודה) נמצא כפר גלעדי בעמדת יתרון משמעותית וקריית שמונה פעלה מתוך נחיתות מובנית ביחסי הכוח, הרי שבתודעה הציבורית, התפתחה מציאות הפוכה: מול שיח כה ברור של צדק חלוקתי נמצא הקיבוץ בעמדת נחיתות מובהקת לעומת העיירה הסמוכה. ההטיה בחלוקת הקרקעות בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל לטובת הקיבוצים השכנים לקריית שמונה הפכה לנקודת מוצא לכל דיון קרקעי בין היישובים. כך, ככל שהעיירה נזקקה נואשות לקרקע שהיה בידי הקיבוץ, זכה האחרון למנוף להשגת חלופה אופטימלית מהמדינה.

גדעון גלעדי, מחזיק תיק הקרקעות בכפר גלעדי, היה זה שביטא בבהירות את התחושה שהצדק עם הקיבוץ, בהתעקשותו לבצע 'עסקה הוגנת'. הוא השקיע מאמצים ניכרים בפעולות הסברה, בהדגשת הפשרות והוויתורים שערך הקיבוץ לאורך השנים. לטענתו, כפר גלעדי מסר בשנים מוקדמות יותר, ללא תמורה, מקרקעותיו למכללת תל חי ולגן התעשייה הסמוך והוכיח בכך את

91 משה קריף, *המזרחית: סיפורה של הקשת הדמוקרטית המזרחית והמאבק החברתי בישראל 1995-2005*, תל אביב 2005, עמ' 198-217, עמ' 279-281.

92 'זה ישטוף את המדינה', *גלובס*, 19 בנובמבר 2000.

93 שם.

נדיבותו.⁹⁴ דבקות הקיבוצים במשימות הציוניות "אינה צריכה למנוע מהם להיאבק ולשמור מכל משמר על זכויותיהם". גלעדי, נכדו של מייסד הקיבוץ שאף נושא את שמו, ביטא את הדימוי העצמי של חברי המשק ואת תחושתם כי הגיעה השעה שהקיבוצניקים יצאו למאבק נחוש על האינטרסים שלהם בניגוד לאבותיהם שפעלו בתמימות מתוך הנחה שבסופו של דבר לא יעז השלטון במדינת ישראל לפגוע בזכויות של מי שכבשו את הקרקע, נלחמו עליה ושפכו עליה דם ודמים.⁹⁵ ההצדקות בהן נעשה שימוש במאבק הקרקעות של ראשית המאה ה-21 היו רחוקות מאלה שנתנו את הטון בשנות השישים, בימי המאבק על 'רשות החולה'. השינוי מטענות לזכויות היתר של הקיבוץ לקבל קרקע בזכות המעש ההתיישבותי-שיתופי והחקלאי שלו ושלילת הזכויות מתושבי העיריה שנאמנותם לחזון ההתיישבות הציוני בספר מוטלת בספק להדגשת הלגיטימיות להנבט ערך כלכלי מהקרקע – העידה על התמורות שהתחוללו בשיח הישראלי והקיבוצי. המחלוקת על הקרקעות נמשכה שנים ארוכות וריחפה מעל תהליכי הנורמליזציה ביחסים בין שני היישובים השכנים. רק בשלהי 2015, נחתם הסכם בין שני היישובים. קרקעות 'הבוסתן החקלאי' של כפר גלעדי שוחררו לבניית מאות יחידות נוספות כהרחבה לשכונת 'בימת תל חי' בקריית שמונה. הסכם הפשרה שנחתם בין מדינת ישראל, רשות מקרקעי ישראל וכפר גלעדי חתם עשור וחצי של מאבקים ציבוריים ומשפטיים. ראש עיריית קריית שמונה, ניסים מלכה ועופר לוסטיג, מנכ"ל מחצבות כפר גלעדי, הרעיפו שבחים זה על זה וכל צד אימץ את תפיסת הצדק החלוקתי גם מזויות הראייה של היישוב השכן. הפולמוס על קרקע וצדק בגליל העליון נדמה כהולך ומתפוגג. ימים יגידו אם גם משקעי שנות ההקמה והקליטה ושוק העבודה יפנו את מקומם לשכונות בין קרובים.

סיכום

סיפור שכונתם של כפר גלעדי וקריית שמונה מעלה פרשה של קרבה וריחוק, נוכחות ופערים בין שתי הוויית המובחנות כמעט בכל ממד. הקשרים הבין אישיים הטבעיים והרציפים היו מעטים יחסית, אך בה בעת כל יישוב היה מעורב בחייו של שכנו ומעל הכל תיפקד 'כ'אחר' שלעומתו התעצבה והתגבשה זהותו של שכנו.

קווי המתאר של יחסי הגומלין הושפעו מיתרון הוותק של כפר גלעדי, ממערכת הקשרים של חבריו עם 'המרכז' ויכולתם להשפיע על יצירת התנאים בשלב ההקמה. הקרינו עליהם גם האמונה שרווחה בשנות המדינה המוקדמות כי יש דרך אחת להיות ישראלי, זו של הוותיקים בגליל העליון, חלוצי התנועה הקיבוצית עם שכנוע עצמי עמוק כי הדרך להיטיב עם השכנים החדשים היא להתיך את זהותם במהירות לדרך זו. מעורבותו של כפר גלעדי בקריית שמונה היתה פעלתנית בתהליך הקמת היישוב ובסיוע בשנות המעברה. היא באה לידי ביטוי בשלב מוקדם זה, בהגדרת אופיו של היישוב ושטח שיפוטו ובהמשך הניסיון לעצב את דמות הקהילה החדשה ולכוון את תרבותם של השכנים החדשים שזה אך הגיעו. לצד הוקרת המעברה על הסיוע הנרחב לתהליך קליטתם של אלפי מהגרים-עולים בארץ חדשה ובקהילה הולכת ונבנית, התעוררו יריבויות והתנגדויות למה שנתפס כגילויי חוסר כבוד לתרבות ולמסורת שהיתה מרכזית בזהות הקריית שמונאית. שלב זה של התגייסות משמעותית לסייע הסתיים ברגשות מעורבים בשני היישובים.

94 אורה ערמוני, 'השטח כן קובע' (עוד פרק בנושא הקרקעות), *הקיבוץ*, 3.10.2002.

95 גדעון גלעדי, 'הקרקע שייכת לחקלאים; אין דרך אחרת', *קרקע*, 54, 2002, עמ' 21–23.

ככל שהפכה קריית שמונה לרשות עצמאית הפך עבודה כפר גלעדי בעיקר למעסיק מרכזי של תושבי העיירה. ביקורי אנשי הקיבוץ בקריית שמונה התמעטו והצטמצמו לשירותים שהיו ספורים בשנות החמישים והשישים, לפעילות פילנתרופית נקודתית, לעצרת האחד במאי או לקראת מערכת הבחירות. עם זאת, בשעה שחברי הקיבוצים יכלו להגיע לתחומה באופן חופשי, הוגדר שטח הקיבוץ כשטח פרטי וכניסת תושבי קריית שמונה לתוכו, אם לא הגיעו כפועלים, נתפסה כהסגת גבול. בקיץ 1959 העלה 'חבר' בפני קהל קוראי עלון כפר גלעדי את השאלה: "האם אין בשבת מספיק מתרחצים בבריכה, גם מחוץ לאנשי קריית שמונה".⁹⁶ חוסר ההדדיות של היחסים תרם לעיצוב תודעה מעמדית שהתחזקה באופן יומיומי עם הגעת הרכבים לקריית שמונה לאיסוף הפועלים והעלאתם למשק השכן ובמהלך העבודה בענפים החקלאיים השונים בקיבוץ. החוויה המעמדית התחזקה סביב פרשיות של פיטורים, מחלוקת על זכויות סוציאליות ועל רקע תהליך עליית רמת החיים בקיבוץ, בה בשעה שרבים בעיירה הסמוכה חוו עוני וחוסר. מן הצד השני, השכנות לקריית שמונה חידדה בכפר גלעדי את שאלת דמות הקיבוץ ומקומו בחברה הישראלית. גילויים של עצמאות הולכת וגדלה של העיירה השכנה ומקרים בהם מוסדותיה יצאו למאבק כנגד החלטות של כפר גלעדי עוררו בקיבוץ תחושה של כפיות טובה, של עוינות ושל צרות עין בלתי מוצדקת.

ככל שחלף הזמן התברר הקושי לשלב את קריית שמונה ותושביה בתודעה העצמית של חברי כפר גלעדי כחלוצים הממלאים שליחות לאומית וחברתית. בתהליך הזה הפכה העיירה למטרד מצפוני מבלי שהופנתה תשומת לב מספקת לתנאים הבלתי אפשריים בהם נאלצים תושביה לבנות את קהילתם. במקורות שמצאתי בולט היעדרם של דיאלוג שוויוני בין שני היישובים השכנים ושל יחסי נתינה, קבלה ולמידה הדדית. בכפר גלעדי בלט ההון הסמלי החיובי שהתבסס על דימוי עצמי ותדמית חיצונית כשחברי הקיבוצים נתפסו כחלוצים הפועלים בספר המרוחק. בה בשעה הוצגה קריית שמונה בחולשתה ונחשלותה – חלוציות תושביה לא הוכרה וכמוה גם תרומתם לפיתוח האזור. משלא הוכרה וכובדה זהותם – הסתגרו והתבצרו תושביה בתוך יישובם ופיתחו עוינות גוברת לכל מה שסימל הקיבוץ. התהליכים שעברו על החברה הישראלית והתמורות שחלו באקלים הציבורי לא פסחו על היישובים בצפון הארץ. שנות השישים היו שנות מעבר ביחס הציבורי לקיבוץ ולעיירה, וסביב 'המהפך', נכנס האזור לעידן חדש ביחסי הגומלין.

לקראת מאה השנים הבאות של כפר גלעדי והשליש השלישי של מאה השנים הראשונות של קריית שמונה, לובשות הזהויות המקומיות צורה ופושטות צורה. השאלה המרכזית שתלווה את יחסי הגומלין בין הקיבוץ לעיר השכנה היא עד כמה עתידים להתפתח יחסים בלתי אמצעיים בין הפרטים והקהילות ובאיזו מידה ניתן יהיה לבסס אותם על תחושת שותפות הגורל של שכנים קרובים בצפון הארץ ולא על תהליכי העבר שעיצבו את הזהויות המנוגדות? האם, עם סיום המאבק על הקרקעות ברוח טובה, קרב היום בו תתפתח תודעה אזורית משותפת בה יימצא מקום שוויוני לדור העתיד של השכנים שלאורך שנים ארוכות, נדמו כה רחוקים.

מקורות

אורן, פ' 2015. ראש עיר תחת אש. הוצאה גלילית.

- גולדשטיין, א' 2015. איש 'השומר' ומעברת חלסה: מה הביא לסיום תפקידו של אליעזר קרול בקריית-שמונה? *עיונים בתקומת ישראל*, 25, 178–151.
- גלעדי, ג' 2002. הקרקע שייכת לחקלאים; אין דרך אחרת. *קרקע*, 54, 8–25.
- גן, א' 2006. שינויים חברתיים בחברה הקיבוצית בשנות השישים. *עיונים בתקומת ישראל*, 16, 372–343.
- כהן, צ' 1995. *לטהרן ובחזרה*. תל אביב.
- לבנברג, ע' 1965. *פרקי קריית-שמונה*. תל אביב.
- מיכאל, ס' 2001. *החוויה הישראלית*. מערב, אור יהודה.
- ניה, ה' 2013. *תנועה במלכוד: איחוד הקבוצות והקיבוצים בפוליטיקה - העשור הראשון*. יד טבנקין ואוניברסיטת בר אילן.
- סבירסקי, ש' 1981. "לא נחשלים אלא מנוחשלים" – מזרחים ואשכנזים בישראל: ניתוח סוציולוגי ושיחות עם פעילים ופעילות. ברירות הוצאה לאור.
- עבאסי, מ' וא' גולדשטיין. 2016. גשר צר מעל ביצות החולה: כאמל חסיין בצבת המאבק הלאומי. *ישראל*, 24, 267–241.
- צדוק, ח' 1985. *משא תימן: ספור חמש רבבות 1946-1951*. תל-אביב.
- צוק, א' 1999. 'החלה יציאת מצרים ומה עשו חלוצינו?' – הקיבוץ במבחן העלייה ההמונית. *עיונים בתקומת ישראל*, 9, 337–316.
- צוק, ז' 1987. *הקיבוץ המאוחד בישובה של הארץ*. כרך ד.
- קריף, מ' 2005. *המזרחית: סיפורה של הקשת הדמוקרטית המזרחית והמאבק החברתי בישראל 1995–2005*, תל אביב.
- רובינשטיין, ש' 2000. *ביתו בגליל*. ישראל.
- רוזין, א' 2005. נשים קולטות נשים, תפקידן של נשים ותיקות בקליטת העלייה הגדולה בשנות החמישים, היסטוריה ותאוריה. בתוך: א' בראלי, ד' גוטוויין וט' פרילינג (עורכים), *חברה וכלכלה בישראל: מבט היסטורי ועכשווי*, ב', 670–645.
- שפירא, א' 2010. הקיבוץ והמדינה. *עיונים בתקומת ישראל*, 20, 207–193.
- Goldstein, A. 2016. The Kibbutz and the transit-camp (Maabara), the case of Kiryat Shmona. *Journal of Israeli History*, 35(1), 17–37.
- Goldstein, A. 2017. The Kibbutz and the Development Town: The Economic Dimension of their Reciprocal Relations – The Case of the Hula Valley. *Israel Studies*, 22(2), 96–120.